

E. ABMA

**BOER EN COOPERATIE IN NEDERLAND
DEEL II - COOPERATIEVE EN
NIET-COOPERATIEVE BOEREN**

**(FACTORS INFLUENCING FARMERS' ATTITUDES
TOWARDS COOPERATIVES)**

A SUMMARY IN ENGLISH

BULLETIN NO. 12

**AFDELING SOCIOLOGIE EN SOCIOGRAFIE VAN DE LANDBOUWHOGESCHOOL
WAGENINGEN**

1958

110602

UITGEVERIJ EXCELSIOR - ORANJEPLEIN 96 - 'S-GRAVENHAGE

VOORWOORD

Nadat twee jaar geleden het eerste coöperatie-bulletin, nummer 4 van deze serie, verscheen, volgt thans het tweede. Het sluit direct aan op het vorige, omdat met behulp van een vergelijking tussen coöperatieve en niet-coöperatieve boeren wordt nagegaan, welke factoren de coöperatieve gezindheid, onderwerp van het eerste coöperatie-bulletin, beïnvloeden.

Ook in ander opzicht sluit deze studie aan bij het onderzoek dat op mijn Afdeling wordt verricht, omdat het een bijdrage levert tot de typologie van onze boerenbevolking zoals Van den Ban gaf in zijn "Enkele kenmerken en eigenschappen van de vooruitstrevende boeren", Bull. nrs 5 en 10.

Bestudering van bovengenoemde bulletins en het hier gepubliceerde leidt tot de conclusie dat het type van de coöperatieve boer grote overeenkomsten vertoont met het type van de vooruitstrevende boer. Bij een dergelijke typologie kan men echter niet blijven staan. Voortgaand onderzoek zal in het bijzonder gericht dienen te zijn op de sociaal-culturele situatie, waaronder de verschillende typen verkeren en de betekenis er van voor de persoonlijkheidsvorming.

Professor Dr E. W. Hofstee

INHOUD

Hoofdstuk I. Inleiding	5
§ 1. Probleemstelling.....	5
§ 2. Het onderzoek	5
§ 3. Indelingsmaatstaven voor coöperatieve en niet-coöperatieve boeren.....	6
§ 4. Typering en verklaring	8
Hoofdstuk II. Typering	10
§ 2. Bedrijfs grootte, landbouwonderwijs, standsorganisatie en nevenberoep	10
§ 2. Leeftijd, godsdienst en traditie	19
§ 3. Bedrijfsvoering, levensstijl en leider- schap	27
§ 4. Samenvatting; het beeld van de coöpera- tieve boer	31
Hoofdstuk III. Verklaring.....	37
§ 1. Historisch-sociologische achtergrond ...	37
§ 2. De betekenis van een aantal factoren na- der beschouwd	40
§ 3. Regionale omstandigheden.....	43
§ 4. Samenvatting	45
Summary	46
Bijlage I.....	48
Bijlage II.....	49
Bijlage III.....	50

Hoofdstuk I

INLEIDING

§ 1. *Probleemstelling*

In de winter van 1953/1954 werd door de Afdeling Sociologie en Sociografie een uitgebreid onderzoek ingesteld naar de deelneming van de boeren aan het landbouwverenigingsleven. In ruim twintig gemeenten werd een enquête gehouden onder 3000 boeren. De vragenlijst bevatte o. m. een groot aantal vragen over de landbouwcoöperatie. Hierover verscheen twee jaar geleden het eerste coöperatie-bulletin, dat de coöperatieve gezindheid van de Nederlandse boer tot onderwerp had¹⁾. Met coöperatieve gezindheid duiden wij de innerlijke houding aan van de boeren tegenover, zijn meningen en opvattingen over de coöperatie. Objectief meetbaar is de coöperatieve gezindheid niet; men moet afgaan op de antwoorden die de boeren geven op vragen zoals: bent U voor- of tegenstander van coöperatie, ziet U liever het coöperatieve of het particuliere bedrijf als de sterkste? Door een aantal vragen te stellen konden wij ons echter een indruk vormen van de heersende meningen en kwamen tot de conclusie dat gemiddeld genomen de Nederlandse boer een gematigd voorstander van coöperatie is. Men verklaart zich overwegend voor coöperatie, maar meestal gaat men niet zover dat men op welk terrein dan ook het particuliere bedrijf overbodig acht.

Er zijn echter uiteenlopende opvattingen; niet alle boeren nemen dezelfde houding aan tegenover coöperatie. Terwijl 55 % zich voorstander verklaarde, noemde 11 % zich tegenstander. Op de vraag of men liever het coöperatieve dan wel het particuliere bedrijf als de sterkste zag, koos 41 % het coöperatieve bedrijf, 17 % het particuliere. Een grote groep van boeren neemt dus een min of meer neutrale positie in²⁾. De voor de hand liggende vraag is nu of met verschillen in de houding tegenover de coöperatie ook andere verschillen gepaard gaan en of eventuele verschillen ons kunnen verklaren, waarom sommige boeren wel, andere niet coöperatief zijn. Het zijn deze vragen die wij in dit tweede coöperatie-bulletin zullen trachten te beantwoorden.

§ 2. *Het onderzoek*

Zoals reeds in onze eerste publikatie over de Nederlandse boer en de landbouwcoöperatie werd opgemerkt, was het onderzoek naar de coöperatieve gezindheid geen op zichzelf staand onderzoek, doch een onderdeel van een uitvoerige enquête naar de

1) E. Abma, Boer en Coöperatie in Nederland, Deel I, De coöperatieve gezindheid, Bulletin no. 4 van de Afdeling Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool, Wageningen 1956.

2) Zie Hoofdstuk III van Boer en Coöperatie, Deel I, p. 25/29.

deelneming van de boeren aan het landbouworganisatiewezen. Over de opzet van dit onderzoek is in het eerste coöperatie-bulletin het een en ander meegedeeld, zodat wij ons hier kunnen beperken tot het verschaffen van de inlichtingen die voor ons huidige probleem nodig zijn ³⁾. Dit betreft voornamelijk de gegevens die wij aan de enquête konden ontlelen.

Omdat wij op grond van andere onderzoekingen vermoedden dat met verschillen in de houding tegenover de coöperatie ook andere verschillen gepaard zouden gaan, bevatte de vragenlijst de mogelijkheid om dit vermoeden ten aanzien van een aantal kenmerken en eigenschappen te toetsen. Er is gevraagd naar bedrijfsgrootte, nevenberoep, opleiding, lidmaatschappen van en functies in landbouworganisaties en andere verenigingen, leeftijd, jaar waarin men zelfstandig boer werd, de houding van de vaders van de geënquêteerden tegenover de coöperatie, de wijze van bedrijfsvoering, de outillage van de huishouding enzovoorts. Alleen ten aanzien van deze en andere aan de enquête te ontlelen gegevens is het mogelijk coöperatieve en niet-coöperatieve boeren met elkaar te vergelijken en eventuele verschillen vast te stellen.

Men dient wel te bedenken dat men zich met de hier gevolgde methode vele beperkingen oplegt. Men kan achteraf geen veronderstellingen toetsen, wanneer daar bij het opstellen van de vragenlijst geen rekening mee is gehouden. Plaatselijke omstandigheden kunnen bij een onderzoek dat over 20 gebieden verspreid is, nauwelijks in aanmerking worden genomen ⁴⁾. Ook de bijzondere omstandigheden waarin iedere boer als individu verkeert en zeker de psychische eigenschappen moeten buiten beschouwing blijven. De gevolgde methodiek dwingt ons er toe ons te bepalen tot het opsporen van algemene en overal werkende factoren die de coöperatieve gezindheid beïnvloeden.

§ 3. *Indelingsmaatstaven voor coöperatieve en niet-coöperatieve boeren*

Wanneer men verschillen wil opsporen tussen coöperatieve en niet-coöperatieve boeren, dient men allereerst vast te stellen welke boeren tot de coöperatieve en welke tot de niet-coöperatieve gerekend zullen worden. Men kan daarvoor verschillende maatstaven gebruiken, men kan een groter of kleiner aantal groepen onderscheiden, doch in geen enkel geval is het mogelijk een oplossing te vinden die volledig juist is en alle andere als onjuist uitsluit. In de werkelijkheid zijn er geen scherpe grenzen te trekken tussen groepen van bijv. zeer coöperatieve, coöperatieve, neutrale, niet-coöperatieve en zeer anticoöperatieve boeren. Voortdurend zijn er "grensgevallen" en geen enkele maatstaf biedt volledige zekerheid dat men alle geënquêteerden in het juiste vakje kan plaatsen.

Omdat derhalve iedere indeling en de daartoe te hanteren

³⁾ Boer en Coöperatie, Deel I, p. 8/10.

⁴⁾ De proefgemeenten Scherpenzeel is in dit deel van het onderzoek niet verwerkt, zodat het totaal aantal gebieden van onderzoek 20 bedraagt. Het onderzoek omvat 3001 boeren.

maatstaven slechts een benadering van de werkelijkheid geven, hebben wij naar eenvoud gestreefd. Er worden slechts drie groepen onderscheiden, namelijk "coöperatieve", "neutrale" en "niet-coöperatieve" boeren, zodat de problemen om bijv. zeer coöperatieve van coöperatieve boeren en anti-coöperatieve en zeer anti-coöperatieve boeren te onderscheiden, vervallen.

Als maatstaf voor het indelen van onze respondenten in een van de drie genoemde groepen hebben wij het antwoord genomen op de vraag of men liever de coöperatie dan wel het particuliere bedrijf als de sterkste zag. De boeren die liever de coöperatie het sterkste zien, rekenen wij tot de coöperatieve boeren; de boeren die het particuliere bedrijf liever het sterkste zien, rekenen wij tot de niet-coöperatieve boeren; de overigen spraken geen oordeel uit of wensten evenwicht en zijn gerekend tot de neutrale boeren. Wij hanteerden deze maatstaf reeds verscheidene malen in ons eerste coöperatie-bulletin, waarbij steeds duidelijke verschillen tussen de onderscheiden groepen aan het licht traden⁵⁾. Er zijn ongetwijfeld bezwaren aan te voeren tegen een dergelijke eenvoudige maatstaf, maar zoals nader zal blijken komen de verschillen tussen de op deze basis onderscheiden groepen duidelijk naar voren⁶⁾.

Onze indeling is gebaseerd op een onderscheiding naar coöperatieve gezindheid, waarvan in de eerste paragraaf is gezegd dat zij moeilijk objectief is te meten. In het algemeen echter zal een coöperatief gezinde boer ook in feite meer coöpereren, d.w.z. van meer coöperaties lid zijn, meer betrekkingen onderhouden met coöperaties dan een neutrale boer en deze op zijn beurt zal weer meer daadwerkelijk coöpereren dan een niet-coöperatieve boer. Wij hebben deze daadwerkelijke deelname de "coöperativiteit" genoemd en grote verschillen in coöperativiteit gevonden tussen de ene en de andere boer, waarbij wij als maatstaf voor de coöperativiteit het gemiddeld aantal coöperatieve lidmaatschappen per boer gebruikten, de z.g. c.l.-score⁷⁾. 10 % van onze respondenten bleek van geen enkele coöperatie lid te zijn, tegen 40 % van 4 of meer.

Nu is de coöperativiteit beslist niet alleen afhankelijk van de coöperatieve gezindheid. Er zijn factoren die niet de coöperatieve gezindheid beïnvloeden, maar wel de coöperativiteit zoals bijvoorbeeld het bedrijfstype, soms ook regionale omstandigheden enz. In het algemeen echter is er een duidelijke samenhang tussen coöperatieve gezindheid en coöperativiteit, hetgeen o.m. blijkt uit het aantal coöperatieve lidmaatschappen naar coöperatieve gezindheid; in onze steekproef zijn de coöperatieve boeren van gemiddeld 4 coöperaties lid, de neutrale boeren van 3 en de niet-coöperatieve boeren van nog geen 2. Wat het opsporen van de verschillen tussen coöperatieve en niet-coöperatieve boeren betreft is het dus mogelijk ook de c.l.-score als aanwijzing te hanteren, hetgeen wij dan ook zoveel mogelijk zullen doen.

5) Zie Boer en Coöperatie, Deel I, tabellen 7/10 en 15/17.

6) Zie Tabel 18 van dit bulletin

7) Zie Boer en Coöperatie, Deel I, p. 36/38.

10(72)

Hoofdstuk II

TYPERING

§ 1. *Bedrijfs grootte, landbouwonderwijs, standsorganisatie en nevenberoep*

Wij beginnen onze vergelijking van coöperatieve en niet-coöperatieve boeren met het belangrijke gegeven: de bedrijfs grootte, omdat velen in de veronderstelling verkeren dat de kleine boeren meer coöpereren dan de grote boeren. Daarna zullen we het verband onderzoeken met de genoten landbouwkundige opleiding om vervolgens de samenhang te beschouwen tussen coöperatieve gezindheid en het lidmaatschap van de standsorganisatie, waarmee in verscheidene streken de coöperatie een nauwe band onderhoudt of historisch verbonden is. Ook de relatie met het uitoefenen van een nevenberoep zal in deze paragraaf onderzocht worden.

Voor iedere onderzochte variabele zullen twee tabellen worden gegeven. Begonnen wordt steeds met een vergelijking van het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve boeren in de onderscheiden categorieën van grondgebruikers. In de tweede tabel zijn in plaats van de percentages de c.l.-scores (dus het gemiddeld aantal coöperatieve lidmaatschappen per boer) vermeld. De eerste tabel helpt ons de coöperatief gezinde boeren te localiseren, de tweede tabel stelt ons in staat de coöperativiteit te correleren, enerzijds met de coöperatieve gezindheid, anderzijds met de te bestuderen variabele.

Uit Tabel 1A blijkt dat de coöperatieve boeren vooral voorkomen onder de boeren in de hoogste grootteklassen, terwijl de niet-coöperatieve boeren vooral schuilen onder de grondgebruikers met een bedrijf kleiner dan 10 ha.

Tabel 1A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve boeren per grootteklasse

grootteklasse	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
1 - 5 ha	30	47	23	100	786
5 - 10 ha	40	43	17	100	770
10 - 15 ha	47	41	12	100	507
15 - 30 ha	49	35	16	100	681
30 ha en meer	45	47	8	100	257
totaal	41	42	17	100	3001

Uit Tabel 1B blijkt duidelijk de samenhang tussen coöperatieve gezindheid en coöperativiteit in iedere grootteklasse, maar tevens zien wij dat de c.l. -score ook onafhankelijk van de coöperatieve gezindheid stijgt met het toenemen van de grootteklasse.

Tabel 1B

De c.l. -score per grootteklasse naar coöperatieve gezindheid

grootteklasse	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
1 - 5 ha	2.57	2.04	1.40	2.04
5 - 10 ha	3.76	2.78	1.83	3.00
10 - 15 ha	4.26	3.05	2.05	3.49
15 - 30 ha	4.50	3.38	2.08	3.72
30 ha en meer	5.58	4.86	2.77	5.00
totaal	3.99	2.93	1.79	3.17

We kunnen nu onze conclusies uit de tabellen 1A en 1B als volgt samenvatten: 1) onder de boeren met een groot bedrijf treffen we meer coöperatief gezinde boeren aan dan onder de boeren met een klein bedrijf; 2) er is een duidelijke stijging van de coöperativiteit met het toenemen van de bedrijfsgrootte, onafhankelijk van de coöperatieve gezindheid; 3) deze stijging is het sterkst onder de coöperatieve boeren, het zwakst onder de niet-coöperatieve boeren. Tenslotte moet nog gewezen worden op de zeer hoge c.l. -score onder de boeren met een bedrijf van 30 ha en groter, ook als zij zich neutraal noemen.

In de voorgaande tabellen werd uitsluitend aandacht besteed aan de absolute grootte van het bedrijf. De grootte van het bedrijf is echter ook van invloed op de maatschappelijke positie van de gebruiker van dat bedrijf en de mogelijkheid bestaat dat juist deze positie en het daaraan verbonden maatschappelijk aanzien van invloed is op de deelneming aan het verenigingsleven. De maatschappelijke positie hangt echter niet alleen af van de bedrijfsgrootte in hectares, dus van de absolute grootte, maar ook van de aantalsverhouding tussen de bedrijven in de verschillende grootteklassen, dus van de relatieve grootte. Of een boer op een bedrijf van 15 ha een grote, middelgrote of misschien zelfs een kleine boer is, hangt af van wat in de streek waar hij woont de meest voorkomende bedrijfsgrootte is. Wil men nu de coöperatieve gezindheid vergelijken van "kleine", "middelgrote" en "grote" boeren, dan kan men zich, althans als het onderzoek zich over gemeenten van totaal verschillende structuur uitstrekt, niet baseren op de absolute grootte van het bedrijf, doch dient men gemeente voor gemeente te bepalen welke boeren men tot de grote, de kleine en de middelgrote zal rekenen. In plaats van te spreken van bedrijfsgrootteklasse, zou men deze indeling er een in "sociale grootteklasse" kunnen noemen. In de tabellen 2A en 2B wordt de samenhang aangegeven tussen sociale grootteklasse

en coöperatieve gezindheid, resp. coöperativiteit, terwijl naar Bijlage I wordt verwezen voor de wijze waarop de indeling in sociale grootteklasse is tot stand gekomen ⁸⁾.

Tabel 2A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve boeren naar sociale grootteklasse

soc. grootteklasse	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
kleine boeren	34	46	20	100	947
middelgrote boeren	42	41	17	100	1030
grote boeren	48	39	13	100	1024
totaal	41	42	17	100	3001

Tabel 2B

De c. l. -score naar soc. grootteklasse en coöperatieve gezindheid

soc. grootteklasse	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
kleine boeren	2.94	2.20	1.49	2.30
middelgrote boeren	3.87	2.85	1.83	3.10
grote boeren	4.80	3.78	2.18	4.05
totaal	3.99	2.93	1.79	3.17

Het blijkt dat de vervanging van bedrijfsgrootteklasse door sociale grootteklasse tot dezelfde conclusies leidt: de grote boeren zijn meer coöperatief en coöpereren meer, de kleine boeren zijn het minst coöperatief. Wanneer wij thans echter over grote boeren spreken doelen wij niet uitsluitend op boeren met een bedrijf boven een zeker aantal hectares, doch op boeren die in hun streek een positie van grote boer innemen en daardoor in sociaal opzicht vergelijkbaar zijn met grote boeren elders, ook al loopt de gemiddelde bedrijfsoppervlakte sterk uiteen. Het voordeel van de vergelijkbaarheid deed ons er toe besluiten in het vervolg van dit betoog niet te werken met een indeling van de boeren naar de absolute maar naar de relatieve grootte van het bedrijf.

Het volgende kenmerk ten aanzien waarvan wij de coöperatieve en niet-coöperatieve boeren willen vergelijken is de genoten landbouwkundige opleiding. We hebben onze respondenten gesplitst in boeren die geen enkele vorm van landbouwonderwijs volgden, boeren die een of meer landbouwcursussen volgden maar geen landbouwschool en boeren die op een landbouwschool zijn geweest. In Tabel 3A vindt men het verband aangegeven tussen het genoten landbouwonderwijs en de coöperatieve gezindheid.

⁸⁾ Er is naar gestreefd de aantallen kleine, middelgrote en grote boeren ongeveer gelijk te maken.

Tabel 3A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve grondgebruikers per onderwijscategorie

landbouwonderwijs	coöp.	neutrale	niet-coöp.	totaal	aantal
zonder lb. onderwijs	33	45	22	100	1296
lb. cursussen	46	40	14	100	1173
lb. school	50	40	10	100	532
totaal	41	42	17	100	3001

Onder de boeren met landbouwonderwijs komen aanzienlijk meer coöperatieve boeren voor dan onder de boeren zonder landbouwonderwijs. Toch geldt ook voor het landbouwonderwijs hetzelfde als voor de grootteklasse: het is wel een invloed op de houding tegenover de coöperatie, maar niet de enige. Duidelijk blijkt dit weer uit Tabel 3B, die overeenkomst vertoont met Tabel 2B.

Tabel 3B

De c.l.-score per onderwijscategorie naar coöperatieve gezindheid

landbouwonderwijs	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
zonder lb. onderwijs	3.22	2.45	1.59	2.51
lb. cursussen	4.28	3.02	1.95	3.45
lb. school	4.67	3.99	2.44	4.19
totaal	3.99	2.93	1.79	3.17

Een volgend kenmerk waaraan wij meenden waarde te moeten toekennen in verband met onze probleemstelling is het al of niet lid zijn van een standsorganisatie. In Tabel 4A zijn de boeren gesplitst naar leden en niet-leden en is vervolgens voor beide groepen het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve boeren berekend.

Tabel 4A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve grondgebruikers onder leden en niet-leden van een standsorganisatie

standsorganisatie	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
niet-leden	24	46	30	100	915
leden	49	40	11	100	2086
totaal	41	42	17	100	3001

Er is geen andere conclusie mogelijk dan dat leden van standsorganisaties aanzienlijk coöperatiever zijn dan niet-leden.

Tenslotte laten we ook voor de factor standsorganisatie een tabel volgen waarin de c.l.-score wordt vermeld per gezindheids categorie.

Tabel 4B

De c.l.-score voor leden en niet-leden van een standsorganisatie naar coöperatieve gezindheid

standsorganisatie	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
niet-leden	2.06	1.74	1.35	1.70
leden	4.41	3.52	2.32	3.82
totaal	3.99	2.93	1.79	3.17

Deze tabel wijkt in zoverre van de tabellen 2B en 3B af dat hier de leden van een standsorganisatie onafhankelijk van hun coöperatieve gezindheid, van meer coöperaties lid zijn dan de niet-leden, zelfs als deze coöperatief gezind zijn. De betekenis van het lid zijn van een standsorganisatie voor de coöperativiteit wordt hier dus wel zeer duidelijk gedemonstreerd.

Tenslotte gingen wij na of er een samenhang bestaat tussen coöperatieve gezindheid en beroep. Niet minder dan 20 % van alle geënuquêteerde grondgebruikers oefende naast de landbouw nog een ander beroep uit. Vaak is de landbouw de voornaamste bron van inkomsten en wordt de meeste tijd op het eigen land doorgebracht, maar in andere gevallen is het niet-agrarische beroep het voornaamste. Gemakshalve echter duiden we alle niet-agrarische beroepen aan als nevenberoep, ook al is het voor de persoon in kwestie het hoofdberoep. Een slager, die ook nog wat vetweiderij bedrijft, beschouwen wij in het kader van deze studie dus evenzeer als grondgebruiker met een nevenberoep als de boer die een of twee dagen bij een andere boer als landarbeider gaat werken.

Voorts wordt 3.5 % van onze geënuquêteerden gevormd door grondgebruikers die een zeer eenzijdig bedrijf hebben en die wij als "specialisten" aanduiden. Het zijn de uitsluitend tuinders, fruittelers, pluimveehouders e.d.⁹⁾. Wanneer wij ook deze groep apart beschouwen, blijven tenslotte de "zuivere boeren" over, dat zijn dus zij die geen nevenberoep uitoefenen en niet gespecialiseerd zijn.

Dat er een duidelijke samenhang bestaat tussen de coöperatieve gezindheid en het (neven-)beroep, blijkt duidelijk uit de volgende tabel.

9) Hoewel wij bij de keuze van onze gemeenten van onderzoek de echte tuinbouwgebieden hebben vermeden, troffen we in de meeste toch wel een aantal tuinbouwers aan.

Tabel 5A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve boeren onder boeren met nevenberoep, specialisten en zuivere boeren

beroep	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
met nevenberoep	30	41	29	100	609
specialisten	22	55	23	100	105
zuivere boeren	45	42	13	100	2287
totaal	41	42	17	100	3001

Onder de zuivere boeren vinden wij relatief meer coöperatief gezinden en minder anti-coöperatieve boeren dan onder de boeren met nevenberoep of onder de gespecialiseerde grondgebruikers. De laatste categorie kenmerkt zich door een hoog percentage "neutrale" boeren, hetgeen begrijpelijk is omdat velen van hen niet of nauwelijks met coöperaties in aanmerking komen, althans niet in de gebieden waar wij onze enquête instelden. De niet-coöperatieve boeren met nevenberoep (29 %) zijn overwegend grondgebruikers die tevens handelaar of winkelier zijn en de coöperatie dus nogal eens als concurrent tegenover zich vinden.

Tabel 5B

De c.l.-score van grondgebruikers met nevenberoep, van gespecialiseerde grondgebruikers en zuivere boeren naar coöperatieve gezindheid

beroep	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
met nevenberoep	3.01	2.26	1.54	2.28
specialisten	3.49	2.24	1.52	2.24
zuivere boeren	4.18	3.16	1.97	3.46
totaal	3.99	2.93	1.79	3.17

Uit de c.l.-score blijkt dat, welke gezindheidscategorie men ook kiest, de zuivere boeren meer coöpereren dan de boeren met nevenberoep of gespecialiseerd bedrijf.

Uit de voorgaande tabellen kan men afleiden dat de coöperatieve boeren zich in het algemeen onderscheiden van de niet-coöperatieve boeren doordat zij meer grote boeren onder hungelederen tellen, meer landbouwkundige opleiding hebben genoten, vaker lid zijn van een standsorganisatie en minder vaak een nevenberoep of gespecialiseerd bedrijf uitoefenen. Uit andere onderzoeken is echter bekend dat de genoemde factoren ook onderling samenhangen. Grotere boeren zijn vaker lid van een standsorganisatie en hebben meer onderwijs genoten dan kleinere boeren¹⁰⁾. Boeren

¹⁰⁾ Zie voor cijfers betreffende Nederland en de landbouwgebieden: E. Abma, Boer en Standsorganisatie, ASS-bulletin no. 2, 1955 en A. W. van den Ban, Boer en Landbouwonderwijs, ASS-bulletin no. 6, 1957.

met nevenberoep of met een gespecialiseerd bedrijf vindt men vooral op de kleinere bedrijven. Dat deze samenhang ook in onze steekproef bestaat blijkt duidelijk uit de onderstaande tabel. Wij hebben ons daarin echter beperkt tot de zuivere boeren, omdat de specialisten en de boeren met een nevenberoep voor meer dan 2/3 vallen onder de kleine boeren en voor nog geen tiende deel onder de grote.

Tabel 6

Het percentage zuivere boeren met landbouwonderwijs, lidmaatschap van een standsorganisatie en van beide samen naar grootteklasse

grootteklasse	met lb. onderwijs	lid standsorg.	beide in comb.	aantal
grote boeren	75	87	68	968
middelgrote boeren	58	75	49	890
kleine boeren	38	59	28	429
totaal	61	77	53	2287

Wij zien dat van de 968 grote boeren 75 % landbouwonderwijs heeft genoten, 87 % lid is van een standsorganisatie en 68 % én landbouwonderwijs heeft én lid is van een standsorganisatie. Deze percentages zijn lager onder de middelgrote boeren en nog lager onder de kleine boeren. Als iemand dus tot de grote boeren behoort is de kans dat hij landbouwonderwijs heeft genoten of lid is van een standsorganisatie of beide, groter dan wanneer hij middelgrote boer is en aanzienlijk groter dan wanneer hij kleine boer is ¹¹⁾. Dat de grote boeren coöperatiever zijn, zou men kunnen verklaren uit het feit dat zij relatief veel meer de kenmerken landbouwonderwijs en lidmaatschap standsorganisatie vertonen. Wil men nu weten, of de grootteklasse ook een zelfstandige invloed op de coöperatieve gezindheid uitoefent, dan zal men de coöperatieve gezindheid moeten vergelijken van boeren die wel verschillen in grootteklasse, maar niet in opleiding en lidmaatschap van de standsorganisatie. Ook van de zelfstandige invloed van de beide andere factoren kan men zich alleen een indruk vormen, indien men de overige factoren constant houdt. Dit is mogelijk door onze grote boeren zonder nevenberoep of gespecialiseerd bedrijf en ook de beide andere grootteklassen te splitsen naar met en zonder landbouwonderwijs en deze beide groepen weer naar al of niet lid van een standsorganisatie. Op deze wijze verkrijgen we drie maal vier groepen, waarvoor wij vervolgens de coöperatieve gezindheid en de coöperativiteit kunnen vaststellen. In Tabel 7 is het resultaat van deze splitsing te vinden, terwijl wij naar Bijlage II verwijzen voor de absolute aantallen.

11) Men kan dit ook als volgt illustreren: terwijl van alle zuivere boeren 42 % tot de grote boeren gerekend kan worden, vallen 48 % van de leden van een standsorganisatie, 51 % van de boeren met landbouwonderwijs en 54 % van de boeren die én lid zijn én landbouwonderwijs hebben gevolgd onder de grote boeren.

Tabel 7

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve boeren en de c.l. -score voor 12 groepen van zuivere boeren naar combinaties van de factoren grootteklasse, landbouwonderwijs en lidmaatschap standsorganisatie

groep	coöp.	neutr.	niet-coöp.	totaal	c.l.-score
grote boeren					
1. met onderw. lid	55	37	8	100	4.51
2. met onderw. niet-lid	13	55	32	100	2.12
3. zonder ond. lid	39	46	15	100	3.68
4. zonder ond. niet-lid	37	34	28	100	2.07
middelgrote boeren					
5. met onderw. lid	52	39	9	100	3.69
6. met onderw. niet-lid	25	50	25	100	2.03
7. zonder ond. lid	46	41	13	100	3.29
8. zonder ond. niet-lid	22	50	28	100	1.89
kleine boeren					
9. met onderw. lid	54	42	4	100	3.45
10. met onderw. niet-lid	31	52	17	100	1.79
11. zonder ond. lid	44	47	9	100	3.14
12. zonder ond. niet-lid	29	50	21	100	1.48
totaal	45	42	13	100	3.46

De coöperatieve gezindheid is naar uit Tabel 7 blijkt het grootst onder de boeren die én landbouwonderwijs hebben gehad én lid zijn van een standsorganisatie. Wanneer deze twee factoren in combinatie voorkomen is de invloed van de grootteklasse op de coöperatieve gezindheid van ondergeschikte betekenis. Evenwel herinneren wij er aan dat juist de grote boeren in de regel landbouwonderwijs genoten én lid zijn van een standsorganisatie.

Betrekkelijk hoog is ook het percentage coöperatieve boeren onder de boeren zonder landbouwonderwijs, maar met lidmaatschap van een standsorganisatie. De percentages schommelen om het gemiddelde van 45% voor het totaal van onze zuivere boeren. Ook hier is weer geen invloed van de grootteklasse te constateren.

Wanneer de boeren niet lid zijn van een standsorganisatie, maar wel landbouwonderwijs hebben genoten, blijft het percentage coöperatieve boeren steeds aanzienlijk beneden het gemiddelde. Er is echter wel een samenhang met de grootteklasse, maar anders dan men zou verwachten: de kleine boeren met landbouwonderwijs, maar niet lid van de standsorganisatie zijn aanzienlijk coöperatiever dan de grote boeren met overeenkomstige kenmerken. Blijkbaar werkt het landbouwonderwijs onder de kleine boe-

ren meer in voor de coöperatie gunstige zin, onder de grote boeren juist in tegengestelde richting.

In dit verband is het merkwaardig dat wanneer boeren noch landbouwonderwijs hebben gevolgd, noch lid zijn van een standsorganisatie, zij het meest coöperatief zijn als zij tot de grote boeren behoren, het minste indien zij tot de middelgrote gerekend moeten worden.

Wij komen tot de volgende conclusies: het sterkst is de samenhang tussen coöperatieve gezindheid en lidmaatschap van een standsorganisatie. Er is ook een samenhang met het genoten landbouwonderwijs, maar dit is vooral waarneembaar, in combinatie met het lidmaatschap van een standsorganisatie. De samenhang tussen coöperatieve gezindheid en grootteklasse echter vertoont tegenstrijdige tendenties.

Als wij ook nog een ogenblik aandacht schenken aan de coöperativiteit, valt het op dat het effect van het samengaan van de drie factoren duidelijker is, omdat thans ook de grootteklasse samen gaat met de coöperativiteit. De samenhang met het lidmaatschap van een standsorganisatie spreekt echter ook hier weer het sterkst, want onafhankelijk van grootteklasse en genoten landbouwonderwijs vertonen de leden van standsorganisaties een hogere coöperativiteit dan de niet-leden. Men kan de invloed van de factoren afzonderlijk vaststellen door er telkens twee constant te houden en de derde te variëren. Wanneer men op deze wijze de leden van een standsorganisatie met de niet-leden vergelijkt, blijkt de toevoeging van de factor "lid standsorganisatie" de c.l.-score te verhogen met minimaal 1.40 onder de middelgrote boeren zonder landbouwonderwijs tot maximaal 2.39 onder de grote boeren met landbouwonderwijs.

Gaat men van kleine naar grote boeren onder overigens gelijke combinaties van de factoren landbouwonderwijs en lidmaatschap van een standsorganisatie, dan loopt de stijging van de c.l.-score uiteen van 0.28 onder boeren met onderwijs, niet-lid, tot 1.06 onder boeren met onderwijs, wel lid.

Variëert men tenslotte het landbouwonderwijs bij constante combinaties van grootteklasse en lidmaatschap van de standsorganisatie, dan stijgt de c.l.-score door toevoeging van de factor landbouwonderwijs minimaal met 0.05 onder de grote boeren zonder lidmaatschap tot maximaal 0.83 onder grote boeren die wel lid van een standsorganisatie zijn.

Hoewel men met vergelijkingen als de bovenstaande de nodige voorzichtigheid moet betrachten, geven zij wel een aanwijzing dat de samenhang tussen coöperativiteit en standsorganisatie het nauwst is, tussen coöperativiteit en landbouwonderwijs het zwakst.

Tenslotte moeten we nog een enkele opmerking maken over de samenhang tussen coöperatieve gezindheid en coöperativiteit. Wanneer boeren landbouwonderwijs hebben genoten en tevens lid zijn van een standsorganisatie, hebben wij te maken met coöperatief gezinde en ook daadwerkelijk coöpererende boeren, maar terwijl in deze combinatie de coöperatieve gezindheid van de grote

boeren niet groter is dan van de kleine boeren, is hun coöperativiteit wel aanzienlijk groter. Ook voor andere combinaties van de factoren landbouwonderwijs en lidmaatschap van de standsorganisatie zien we steeds een stijging van de coöperativiteit met het toenemen van de grootteklasse, zonder dat dit gepaard behoeft te gaan met een toenemende coöperatieve gezindheid. Wij moeten daaruit concluderen dat onder overigens gelijke omstandigheden de grootteklasse veel duidelijker samenhangt met de coöperativiteit dan met de coöperatieve gezindheid.

§ 2. *Leeftijd, godsdienst en traditie*

Niet zelden hoort men de opvatting verkondigen dat de jongere boeren minder coöperatief zijn dan de oudere boeren. Als verklaring voor dit verschijnsel geeft men dan op dat de jongeren de ontwikkeling van de coöperatie niet zelf hebben meegemaakt en de noodzaak van coöpereren niet aan den lijve hebben ondervonden. Indien deze verklaring juist is, zijn het niet de jongeren in het algemeen en van alle tijden die minder coöperatief zijn dan de ouderen, maar de jongeren van deze tijd. Tenzij zij in de loop der jaren tot een ander inzicht zouden komen, zullen de jongeren van thans straks als oudere boeren ook minder coöperatief zijn en is de verandering in coöperatieve gezindheid geen kwestie van leeftijd maar van de tijd waarin men leeft.

Men kan echter ook veronderstellen dat steeds weer binnen iedere nieuwe generatie van boeren de jongeren minder coöperatief zijn dan de ouderen, maar in de loop der jaren meer coöperatief worden. In dit geval is de verandering van coöperatieve gezindheid dus wel een kwestie van leeftijd als zodanig en niet van de tijdsperiode waarin men leeft; zij herhaalt zich in iedere generatie.

Het probleem waarvoor wij ons thans gesteld zien is de vraag of inderdaad de jongere boeren minder coöperatief zijn dan de oudere boeren en zo ja, of dit dan een verschijnsel is van de tegenwoordige tijd of van alle tijden. De grote moeilijkheid bij de beantwoording van deze vraag is echter dat wij wel de leeftijd van onze respondenten kennen, maar niet weten of de oudere boeren van thans in hun jonge jaren minder coöperatief waren dan thans. Niettemin menen wij langs andere wegen toch een antwoord te kunnen geven.

De gemiddelde leeftijd van de coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve boeren geeft nauwelijks een aanwijzing dat de jongere boeren minder coöperatief zouden zijn: de coöperatieve boeren zijn gemiddeld 49.6 jaar, de neutrale 50.1 en de niet-coöperatieve 48.8 jaar. Het leeftijdsverschil tussen coöperatieve en niet-coöperatieve boeren bedraagt dus slechts 0.8 jaar.

Vervolgens hebben wij onze respondenten gesplitst in de leeftijdsklassen: jonger dan 40 jaar, 40 - 50 jaar, 50 - 60 jaar en 60 jaar en ouder om daarna voor ieder van deze leeftijdsgroepen de percentages coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve boeren te berekenen. (Zie Tabel 8A).

Tabel 8A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve grondgebruikers per leeftijdsklasse

leeftijd	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
< 40 jaar	42	38	20	100	697
40 - 50 jaar	44	40	16	100	922
50 - 60 jaar	40	44	16	100	843
> 60 jaar	37	48	15	100	539
totaal	41	42	17	100	3001

Het percentage niet-coöperatieve boeren blijkt in de jongste leeftijdsgroep inderdaad hoger te zijn dan in enige andere leeftijdsgroep, maar ook het percentage coöperatieve boeren in dezelfde leeftijdsklasse, hoewel lager dan onder de boeren van 40 - 50 jaar, is hoger dan onder de oudste boeren. In de jongste leeftijdsklasse blijken dus niet alleen de niet-coöperatieve, maar ook de coöperatieve boeren relatief sterk vertegenwoordigd te zijn en de enige zij het voorlopige conclusie die wij menen te kunnen trekken is dat de jongere boeren blijkbaar vaker een standpunt, hetzij pro of contra de coöperatie, innemen dan de oudere boeren. Naarmate zij ouder worden matigt een deel van de oorspronkelijke voor- en tegenstanders zijn standpunt en wordt neutraal, met het gevolg dat met het toenemen van de leeftijd het percentage neutrale boeren steeds groter wordt.

Vervolgens hebben wij voor de naar leeftijd en coöperatieve gezindheid onderscheiden groepen van boeren ook de c.l.-score berekend. (Zie Tabel 8B).

Tabel 8B

De c.l.-score per leeftijdsklasse naar coöperatieve gezindheid

leeftijd	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
< 40 jaar	3.78	2.76	1.70	2.97
40 - 50 jaar	4.07	3.09	1.79	3.31
50 - 60 jaar	4.07	2.95	1.72	3.20
> 60 jaar	3.99	2.84	2.06	3.14
totaal	3.99	2.93	1.79	3.17

Het meest opvallende in deze tabel is dat binnen iedere gezindheids categorie de jongste leeftijdsklasse steeds de laagste c.l.-score vertoont, zodat gezegd kan worden dat de coöperativiteit onder de jongere boeren lager is dan die onder de oudere en oudste boeren. Toch mag men hieruit niet zonder meer afleiden

dat de daadwerkelijke belangstelling voor de coöperatie onder de jongere boeren dalende is, omdat de jongere boeren in het algemeen nog maar kort bedrijfshoofd zijn en daardoor nog niet direct lid zijn van alle coöperaties die voor hen van betekenis kunnen zijn. Onderscheiden wij de boeren niet naar hun leeftijd, maar naar het aantal jaren dat zij zelfstandig bedrijfshoofd zijn, dan vinden wij een sprekend verschil in coöperativiteit tussen de boeren die nog geen vijf jaar zelfstandig zijn en de boeren die langer zelfstandig zijn. (Zie Tabel 9).

Tabel 9

De c.l.-score naar het aantal jaren van zelfstandig boer zijn en naar coöperatieve gezindheid

aantal jaren zelfstandig boer	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
< 5 jaar	3.52	2.41	1.51	2.69	373
5 - 15 jaar	3.94	2.98	1.78	3.19	841
15 - 25 jaar	4.17	3.03	1.70	3.29	785
> 25 jaar	4.10	3.00	1.98	3.26	1002
totaal	3.99	2.93	1.79	3.17	3001

Als ons vermoeden juist is dat degenen die nog maar kort boer zijn, van minder coöperaties lid zijn dan zij die al langer zelfstandig zijn, wijst dit op een samenhang tussen coöperativiteit en leeftijd als zodanig en niet op een samenhang met een verandering der tijden. Hiermee komen wij in strijd met de veel voorkomende mening als zouden de jongere boeren niet meer zo coöperatief zijn, omdat zij de opkomst van de coöperatie niet hebben meege maakt en de noodzaak tot coöpereren niet aan den lijve hebben ondervonden. Dit lijkt ons inderdaad een factor van betekenis, maar de invloed van het landbouwonderwijs gaat in tegengestelde richting, zoals uit voorgaande tabellen duidelijk is gebleken. De jongere boeren nu hebben veel meer landbouwonderwijs genoten dan de oudere boeren¹²⁾, zodat men op grond daarvan een grotere coöperatieve gezindheid onder de jongere boeren mag verwachten. Om een nader inzicht in de invloed van het landbouwonderwijs in dit verband te verkrijgen, hebben wij de respondenten niet alleen gesplitst naar het aantal jaren dat zij zelfstandig boer zijn, maar ook naar het feit of zij al dan niet landbouwonderwijs in enigerlei vorm hebben genoten. Wij hebben ons echter beperkt tot de zuivere boeren om een storende invloed van het nevenberoep te ontgaan. Allereerst volgt in Tabel 10A een overzicht van het percentage boeren naar coöperatieve gezindheid.

12) Zie Van den Ban, Boer en Landbouwonderwijs, p. 16.

Tabel 10A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve zuivere boeren naar het aantal jaren van zelfstandig boer zijn en naar genoten landbouwonderwijs

aantal jaren zelfstandig boer	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
zonder landbouwonderwijs					
< 5 jaar	26	26	22	100	72
5 - 15 jaar	39	43	18	100	181
15 - 25 jaar	39	40	21	100	207
> 25 jaar	39	48	13	100	420
totaal	38	45	17	100	880
met landbouwonderwijs					
< 5 jaar	48	39	13	100	217
5 - 15 jaar	51	39	10	100	443
15 - 25 jaar	48	42	10	100	409
> 25 jaar	49	40	11	100	338
totaal	49	40	11	100	1407

Onder de zuivere boeren met landbouwonderwijs is het percentage coöperatieve boeren, onderscheiden naar het aantal jaren van zelfstandig zijn, zeer constant. Omdat het aantal jaren zelfstandig boer zijn uiteraard nauw samenhangt met de leeftijd, lijkt het waarschijnlijk dat onder de boeren met landbouwonderwijs de coöperatieve gezindheid weinig verandering heeft ondergaan.

Onder de boeren zonder landbouwonderwijs echter schijnt het percentage coöperatieve boeren de laatste jaren sterk te zijn gedaald (van 39 naar 26), het percentage niet-coöperatieve boeren iets te zijn toegenomen (van 18 tot 22). Als er dus sprake is van een verandering in coöperatieve gezindheid onder de jongere boeren, moet deze waarschijnlijk vooral gezocht worden onder die boeren die ook thans nog geen landbouwonderwijs gevolgd hebben.

In Tabel 10B hebben we voor de in voorgaande tabel onderscheiden groepen de c.l. -score berekend.

Tabel 10B

De c.l.-score naar het aantal jaren van zelfstandig boer zijn en naar coöperatieve gezindheid onder zuivere boeren met en zonder landbouwonderwijs

aantal jaren zelfstandig boer	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
zonder landbouwonderwijs				
< 5 jaar	3.00	2.14	1.06	2.13
5 - 15 jaar	3.26	2.62	1.75	2.71
15 - 25 jaar	3.66	2.62	1.68	2.84
> 25 jaar	3.41	2.78	2.04	2.92
totaal	3.41	2.66	1.78	2.79
met landbouwonderwijs				
< 5 jaar	3.82	2.73	2.00	3.10
5 - 15 jaar	4.39	3.38	2.40	3.81
15 - 25 jaar	4.75	3.69	1.93	4.04
> 25 jaar	4.86	3.85	2.48	4.21
totaal	4.53	3.49	2.22	3.86

Deze tabel bevestigt de uitkomsten van Tabel 8B, waar bleek dat de jongere boeren de laagste coöperativiteit vertoonden. Door de splitsing van de boeren naar genoten landbouwonderwijs komt echter duidelijk tot uiting dat de coöperativiteit geleidelijk stijgt en het hoogst is onder degenen die het langst zelfstandig zijn.

Overzien wij nogmaals de uitkomsten, dan is er geen reden om aan te nemen dat de jongere boeren minder coöperatief zouden zijn dan de ouderen. Weliswaar hebben zij de opkomst van de coöperatie niet persoonlijk meegemaakt, maar dit gebrek aan ervaring wordt gecompenseerd door de invloed die van het volgen van landbouwonderwijs uitgaat. Wel is de coöperativiteit onder de jongere boeren lager dan onder de oudere boeren, maar dit verschijnsel doet zich ook onder de tegenstanders van de coöperatie voor en is waarschijnlijk een in iedere generatie weerkerend verschijnsel. De enige categorie die in de loop der jaren minder coöperatief is geworden, zijn de boeren zonder landbouwonderwijs. Het is echter denkbaar dat hun denken en handelen eengevolg is van hun positie als verdwijnende minderheid.

Dat de kerkelijke gezindte van de boer een rol zou spelen in de bepaling van de houding tegenover de coöperatie zou men kunnen veronderstellen op grond van de regionale verschillen in coöperativiteit en coöperatieve gezindheid, die een duidelijke samenhang vertonen met de overheersende godsdienst in de verschillende streken, althans voor zover het de Rooms-Katholieken betreft: in het katholieke zuiden van ons land treedt de coöperatie, gekoppeld aan de standsorganisatie, sterker op de voorgrond dan

in andere streken. Het is echter niet gezegd dat de verschillen tussen de zuidelijke katholieke gemeenten en de andere gemeenten alleen veroorzaakt worden door verschillen in kerkelijke gezindte. Wil men de invloed van de godsdienst op de houding tegenover de coöperatie bestuderen onder uitschakeling van locale en regionale invloeden, dan dient men de leden van de verschillende kerkgenootschappen in één gemeente of binnen een bepaald gebied te vergelijken met alle grondgebruikers. Tabel 11 toont aan dat ook in gemeenten met een gemengde bevolking de rooms-katholieke boeren meestal coöperatiever zijn dan de overige boeren.

Tabel 11

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve grondgebruikers en de c.l.-score onder alle geënquêteerden en onder de rooms-katholieke boeren in een vijftal gemeenten

alle grondgebruikers					
	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	c.l.-score
Ilpendam	51	37	12	100	2.70
Benschop	30	59	11	100	2.25
Hazerswoude	30	50	20	100	1.82
's Heer-Arendsk.	26	69	5	100	2.98
Wieringermeer	49	46	5	100	4.42
rooms-katholieke					
Ilpendam	50	40	10	100	2.87
Benschop	44	41	15	100	2.82
Hazerswoude	40	43	17	100	2.25
's Heer-Arendsk.	23	41	36	100	2.80
Wieringermeer	49	46	5	100	4.52

Veel moeilijker is het verschillen in coöperatieve gezindheid op te sporen tussen de vertegenwoordigers van de protestantse groeperingen, vooral ook omdat wij in veel gevallen moeilijk konden uitmaken of wij met orthodox-protestanten of vrijzinnigen te doen hadden. Wij hebben daarom een andere oplossing gezocht en tenslotte voor vier gemeenten een vergelijking gemaakt tussen de leden van de Christelijke Boeren- en Tuinders Bond, waarbij overwegend orthodox-protestantse boeren zijn aangesloten en de leden van de Maatschappij van Landbouw, voor zover zij kerkelijk zijn, meestal vrijzinnig. De uitkomsten, weergegeven in Tabel 12 laten geen definitieve conclusie toe.

Tabel 12

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve grondgebruikers en de c.l.-score onder leden van de C.B.T.B. en de Maatschappij van Landbouw in een viertal gemeenten

leden C. B. T. B.					
	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	c. l. -score
Hoornaar	30	37	33	100	2.57
Oostdongeradeel	59	24	17	100	2.34
Bedum	22	60	17	100	3.67
Wieringermeer	47	50	3	100	4.08
leden Mij v. L.					
Hoornaar	16	50	34	100	2.48
Oostdongeradeel	65	32	3	100	3.06
Bedum	--	--	--	---	3.21
Wieringermeer	49	45	6	100	4.60

De vraag hoe de verhoudingen liggen tussen rechtzinnigen en vrijzinnigen onder de niet-leden van een standsorganisatie konden wij niet beantwoorden, omdat zelfs wanneer wij een onderscheid tussen de beide richtingen hadden kunnen maken, de aantallen te gering zouden zijn geweest om betrouwbare uitkomsten te verkrijgen.

Onze conclusie is dat rooms-katholieke grondgebruikers in het algemeen coöperatiever zijn dan de overige grondgebruikers, maar dat er uit onze gegevens geen aanwijzingen zijn te putten die op een verschil in houding tegenover de coöperatie wijzen tussen orthodoxe en vrijzinnige protestanten.

Veel duidelijker is de samenhang tussen de coöperatieve gezindheid van de vader en van de geënquêteerde. Zei de respondent dat zijn vader voorstander van coöperatie was, dan is er een grote kans dat hijzelf ook voorstander is. De houding tegenover de coöperatie is als het ware een traditie geworden. In Tabel 13A hebben wij de vaders van de geënquêteerden gesplitst in voorstanders, neutralen en tegenstanders, waarna tenslotte een restgroep overbleef waaronder zij zijn ondergebracht die niet als grondgebruikers in de landbouw werkzaam waren, die geen coöperaties gekend hadden of waarvan de houding onbekend was.

Tabel 13A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve grondgebruikers naar de coöperatieve gezindheid van de vaders

houding van de vader	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
voorzitter	64	31	5	100	1075
neutraal	29	52	19	100	338
tegenzitter	27	26	47	100	378
restgroep	29	54	17	100	1210
totaal	41	42	17	100	3001

Terwijl van alle respondenten 41 % tot de coöperatieve boeren behoren, bedraagt het overeenkomstige percentage onder de boeren die een coöperatieve vader hadden 64 %. Anderzijds vinden wij een ver boven het gemiddelde liggend percentage tegenstanders onder de boeren waarvan ook de vaders tegenstander van coöperatie waren (47 % tegen 17 %). De neutrale boeren vinden we tenslotte sterk vertegenwoordigd onder de boeren waarvan ook de vaders neutraal waren of onder de restgroep werden gerangschikt (resp. 52 en 54 % tegen 42 %). Op grond van deze cijfers moet men aannemen dat de houding van de vaders een duidelijke samenhang vertoont met de houding van de zoons tegenover de coöperatie.

Uit Tabel 13B krijgt men een duidelijk beeld van de samenhang tussen de coöperativiteit van de geënquêteerden en de houding van de vader tegenover de coöperatie.

De coöperativiteit is hoog onder de boeren waarvan de vaders voorzitter van de coöperatie waren (4.29), het hoogst onder de boeren die zelf ook coöperatief zijn (4.48). De laagste c.l. -score vonden wij onder de niet-coöperatieve boeren waarvan ook de vaders tegenstander van de coöperatie waren (1.65).

Tabel 13B

De c.l. -score naar de coöperatieve gezindheid van de vaders en van de zoons

houding van de vader	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
voorzitter	4.48	4.26	2.09	4.29
neutraal	3.71	2.93	1.94	2.97
tegenzitter	3.07	3.77	1.65	2.59
restgroep	3.38	2.12	1.78	2.42
totaal	3.99	2.93	1.79	3.17

Zowel onder de coöperatieve als onder de niet-coöperatieve boeren is de c.l. -score hoger naarmate de vader coöperatiever was. Onder de neutrale boeren nemen echter diegenen wier va-

ders tegenstander van coöperatie waren, door een opvallend hoge c.l.-score een afwijkende positie in.

§ 3. *Bedrijfsvoering, levensstijl en leiderschap*

In beide voorgaande paragrafen werden coöperatieve en niet-coöperatieve boeren vergeleken in eigenschappen of omstandigheden die zij zelf weinig in de hand hebben. Het is niet eenvoudig voor de boer zijn bedrijf te vergroten; zijn leeftijd kan hij niet zelf bepalen en zijn godsdienst wordt meestal bepaald door de godsdienst van de ouders. Dit laatste geldt ook voor de mate waarin op jongere leeftijd onderwijs werd genoten. Er zijn echter ook variabelen waarin de persoonlijkheid van de boer een grotere rol speelt. Men kan hierbij bijvoorbeeld denken aan de wijze waarop het bedrijf wordt geleid, de huishouding is ingericht, de vrije tijd wordt besteed en wordt deelgenomen aan de meningsvorming. Uiteraard is het noodzakelijk ook dergelijke eigenschappen te betrekken in een vergelijking van coöperatieve en niet-coöperatieve boeren, maar meestal is het niet eenvoudig er een maatstaf voor te vinden. Onze enquête bevat echter voldoende gegevens om de moderniteit van de bedrijfsvoering vast te stellen. Er waren ook vele vragen in vervat waardoor het mogelijk was een indruk te krijgen van wat men zou kunnen noemen de levensstijl, terwijl ook bekend is wie functionaris is in een of meer organen of organisaties.

De moderniteit van de bedrijfsvoering werd vastgesteld aan de hand van 15 vragen over aanbevolen bedrijfsmethoden en -inrichtingen voor het weidebedrijf, 12 vragen voor het akkerbouwbedrijf, 5 voor de pluimveeteelt en 6 voor de fruitteelt, terwijl bovendien werd gevraagd of men geregeld grondmonsters liet nemen. Op grond van al deze vragen werd een score gegeven, variërend van zeer modern naar ouderwets en waarbij het gemiddelde van de gemeente is aangehouden voor het gemiddelde van de schaal. Hoewel de oorspronkelijke schaal een vijfdelige was, kunnen wij hier voor ons doel volstaan met het onderscheiden van drie groepen van boeren, nl. met moderne, normale en ouderwetse bedrijfsvoering¹³⁾. Bij de vergelijking van deze groepen naar hun coöperativiteit en coöperatieve gezindheid hebben wij ons beperkt tot de zuivere boeren om met een zo homogeen mogelijke groep te werken. De tabellen 14A en B tonen aan dat er onder de boeren met een moderne bedrijfsvoering aanzienlijk meer coöperatieve boeren voorkomen dan onder de boeren met een ouderwetse bedrijfsvoering en dat ook binnen iedere gezindheids categorie de coöperativiteit toeneemt, naarmate de bedrijfsvoering moderner is.

13) Voor een uitvoeriger bespreking van de bepaling en de betekenis van de moderniteit van de bedrijfsvoering verwijzen wij naar een studie van Van den Ban, Enkele kenmerken en eigenschappen van vooruitstrevende boeren, ASS-bulletins no's 5 en 10.

Tabel 14A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve zuivere boeren naar de moderniteit van de bedrijfsvoering

bedrijfsvoering	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
ouderwets	34	47	19	100	542
normaal	45	42	13	100	1128
modern	53	38	9	100	591
totaal	45	42	13	100	2261
onbekend					26

Terwijl het percentage coöperatieve boeren voor het totaal 45 bedraagt, ligt het onder de moderne boeren hoger, onder de ouderwetse aanzienlijk lager. Het omgekeerde geldt voor het percentage niet-coöperatieve boeren, dat hoog is onder de ouderwetse en laag onder de moderne boeren.

Tabel 14B

De c.l.-score naar de moderniteit van de bedrijfsvoering en naar coöperatieve gezindheid onder de zuivere boeren

bedrijfsvoering	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
ouderwets	3.40	2.45	1.85	2.66
normaal	4.17	3.27	1.89	3.50
modern	4.70	3.79	2.56	4.17
totaal	4.18	3.16	1.97	3.46

Ook het aantal coöperatieve lidmaatschappen per boer neemt toe naarmate de bedrijfsvoering moderner wordt, niet alleen onder alle geënquêteerden, maar ook binnen iedere gezindheids-categorie. Er kan dus worden geconcludeerd dat er een duidelijke samenhang bestaat tussen de moderniteit van de bedrijfsvoering enerzijds en de coöperatieve gezindheid en de coöperativiteit anderzijds.

De persoon van de boer (en van zijn vrouw) is ook van invloed op de mate waarin hij met zijn tijd meegaat, zich openstelt voor nieuwe ontwikkelingen en belangstelling heeft voor zaken ook buiten zijn eigen bedrijf. Van den Ban heeft in zijn studie over de kenmerken en eigenschappen van vooruitstrevende boeren de gegevens die hierover in onze enquête te vinden waren, in één score verwerkt en er de naam "levensstijl" aan gegeven die hij (operationeel) als volgt definiëerde: de belangstelling van de boereng-zinnen voor zaken buiten het eigenlijke landbouwbedrijf en buiten het eigen dorp, alsmede de mate waarin zij moderne huishoude-

lijke apparaten toepassen¹⁴⁾. Wij nemen de terminologie en definitie van Van den Ban over, omdat wij daardoor gebruik kunnen maken van de bewerking die hij ons materiaal deed ondergaan.

De score van de levensstijl van een boer (en zijn vrouw) wordt verkregen door de punten te sommeren die gegeven zijn aan de antwoorden op een aantal vragen betreffende het lezen van boeken, kranten en periodieken, het lidmaatschap van verenigingen, het bezoeken van uitvoeringen, het door de vrouw genoten onderwijs en de outillage van de huishouding. Op basis van de score voor iedere respondent hebben wij voor elke gemeente afzonderlijk de boeren onderscheiden in drie groepen, namelijk met een moderne, normale of ouderwetse levensstijl. In feite hebben wij dus niet gelet op de levensstijl als zodanig doch op de moderniteit van de levensstijl¹⁵⁾.

De steekproef beperkt zich wederom tot de groep van zuivere boeren, ditmaal in 17 gemeenten¹⁶⁾. De Tabellen 15A en B geven de samenhang weer tussen coöperatieve gezindheid en coöperativiteit enerzijds en de moderniteit anderzijds.

Tabel 15A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve zuivere boeren in 17 gemeenten naar de moderniteit van de levensstijl

levensstijl	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
ouderwets	40	46	15	100	660
normaal	45	45	10	100	660
modern	53	36	11	100	591
totaal	46	42	12	100	1911

Tabel 15B

De c.l. -score naar de moderniteit van de levensstijl en naar coöperatieve gezindheid onder de zuivere boeren in 17 gemeenten

levensstijl	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
ouderwets	3.71	2.80	2.20	3.07
normaal	4.22	3.31	2.00	3.58
modern	4.77	3.72	2.03	4.09
totaal	4.26	3.23	2.09	3.56

Zowel onder de coöperatieve als onder de neutrale boeren zien wij een opmerkelijke stijging van de c.l. -score naarmate de levensstijl moderner wordt. Onder de niet-coöperatieve boeren is

14) A. W. van den Ban, Enkele kenmerken en eigenschappen van vooruitstrevende boeren, Deel II, p. 40.

15) Enkele kenmerken en eigenschappen van vooruitstrevende boeren, Deel II, p. 60/61.

16) Vergelijk Deel I en Deel II van de studie over de kenmerken van vooruitstrevende boeren t. a. v. de wijze waarop de levensstijl werd verwerkt.

echter veeleer een tegengesteld verloop waarneembaar en zijn het de boeren met een ouderwetse levensstijl die de hoogste c.l.-score vertonen. Waarschijnlijk moet dit verklaard worden uit het feit dat de moderne niet-coöperatieve boeren zich hun houding tegenover de coöperatie veel duidelijker bewust zijn dan de ouderwetse boeren en daarom ook van zo weinig mogelijk coöperaties lid zijn.

Om na te gaan of er ook een verband bestaat tussen de houding tegenover de coöperatie en leiderschap hebben wij het bekleden van een of meer functies als indicator voor een zekere mate van leiderschap beschouwd. Ongetwijfeld zijn er ook locale leiders die formeel geen functies bekleden, maar de typische leiders in de locale samenleving zullen naar wij mogen veronderstellen, in het algemeen zitting hebben in een of meer bestuurscolleges. In de Tabellen 16A en B zullen wij met elkaar vergelijken boeren zonder functies, boeren met functies, echter niet in coöperaties (functies n.c.) en tenslotte boeren met functies in coöperaties (functies c.). De functionarissen zijn dus in twee groepen gesplitst, omdat bestuursleden van coöperaties op zijn minst van één coöperatie lid zijn. Overigens zijn beide groepen van functionarissen heterogeen wat betreft het aantal functies dat door iedere functionaris wordt bekleed.

Tabel 16A

Het percentage coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve grondgebruikers onder boeren zonder en met functies

functies	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal	aantal
zonder	37	44	19	100	2057
functies n.c.	41	42	17	100	621
functies c.	68	28	4	100	323
totaal	41	42	17	100	3001

Zoals verwacht mocht worden vinden we onder de boeren met functies in coöperaties een zeer hoog percentage coöperatief gezinden en is ook hun c.l.-score hoog. Verrassender is het te moeten constateren dat de verschillen tussen boeren zonder functies en boeren die wel functies hebben, zij het dan niet in coöperaties, betrekkelijk gering zijn en moeilijk de conclusie zouden kunnen rechtvaardigen dat functionarissen in het algemeen coöperatief gezinder zijn dan de boeren zonder functies. Men mag echter niet vergeten dat de boeren die functies in coöperaties vervullen, in de meeste gevallen ook in andere verenigingen een leidende positie innemen; 72 % van hen heeft ook in andere organisaties tenminste één, vaak verscheidene bestuursfuncties. De typische leidersfiguren vinden we dan ook vooral in die categorie van boeren die ook in coöperaties een leidende rol spelen en daarom mag men toch concluderen dat boeren met functies in het algemeen coöperatiever zijn dan boeren zonder functies.

Uit Tabel 16A blijkt dat 4 % van bestuursleden en commissarissen van coöperaties tot de niet-coöperatieve boeren behoren. Vrijwel zonder uitzondering betreft dit echter functies in coöperaties die in sterke mate een gevestigde positie innemen (boerenleenbanken bijv.) of nog het karakter van een onderlinge samenwerking zonder veel personeel of grote investeringen hebben zoals werktuigenverenigingen. In Tabel 16B tenslotte geven wij de c.l.-score naar de beklede functies per gezindheids categorie.

Tabel 16B

De c.l.-score onder boeren met en zonder functies naar coöperatieve gezindheid

functies	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
zonder	3.67	2.75	1.74	2.90
functies n.c.	3.91	2.90	1.74	3.11
functies c.	5.19	4.84	3.85	5.03
totaal	3.99	2.93	1.79	3.17

Ook hier weer blijkt zeer duidelijk dat functionarissen in het algemeen coöperatiever zijn dan niet-functionarissen.

§ 4. *Samenvatting; het beeld van de coöperatieve boer*

Door middel van zogenaamde concentratiegetallen worden in de volgende tabel de belangrijkste verschilpunten die in de voorgaande tabellen aan het licht zijn gekomen, samengevat. Wij vergelijken daartoe het percentage coöperatieve en niet-coöperatieve boeren onder het totaal aantal boeren met de percentages van beide groepen, wanneer wij deze berekenen voor een aantal ondergroepen zoals grote boeren, boeren met landbouwschool etc. Een concentratiegetal kan als volgt worden berekend: wanneer 41 % van alle boeren coöperatief is tegen 48 % van alle grote boeren, dan is het concentratiegetal $48/41 \times 100 = 117$. Een concentratiegetal voor coöperatieve boeren boven 100 wijst er dus op, dat er een positief verband bestaat tussen coöperatieve gezindheid en het onderzochte verschijnsel.

Op grond van de hoge concentratiegetallen onder de coöperatieve boeren en de lage onder de niet-coöperatieve boeren kunnen wij nogmaals vaststellen dat de coöperatieve boeren in het algemeen de grotere boeren zijn zonder nevenberoep met meer landbouwonderwijs dan de gemiddelde boeren. Zij zijn vaker lid van een standsorganisatie, zijn modern in bedrijfsvoering en levensstijl en bekleden vaak leidende posities in allerlei bestuursorganen. Zeer opvallend is dat zij in hun houding tegenover de coöperatie niet vaak afwijken van het standpunt van hun vader. Zoals wij reeds in § 2 opmerkten konden wij geen wegen vinden om behalve voor de R.K. grondgebruikers een eventuele samenhang

Tabel 17

Concentratiegetallen voor coöperatieve en niet-coöperatieve boeren bij vergelijking van een aantal kenmerken

	coöp. boeren	niet-coöp. boeren	aantal	zie tabel
grote boeren	117	76	1024	2A
met landbouwscholen	122	59	532	3A
lid standsorganisatie	120	65	2086	4A
zuivere boeren	110	76	2287	5A
jonger dan 40 jaar	102	118	697	10A
hoogstens 5 jaar boer	97	106	372	--
vader coöperatief	156	29	1075	15A
bedrijfsvoering modern	118	69	591	16A
levensstijl modern	115	92	591	17A
functionaris c. of n. c.	122	76	944	18A

met de godsdienst aan te tonen, terwijl uit bovenstaande tabel nog weer eens blijkt dat de leeftijd en de periode van zelfstandig boer zijn evenmin duidelijk verband houden met de houding tegenover de coöperatie. Terloops merken wij nogmaals op dat de in Tabel 17 genoemde kenmerken ook onderling een sterke samenhang vertonen. Dit kwam reeds tot uiting in Tabel 6 en Bijlage II betreffende bedrijfs grootte, landbouwonderwijs en lidmaatschap van de standsorganisatie, maar geldt zeker ook voor andere verschijnselen zoals bedrijfsvoering, levensstijl en het bekleden van functies. Dit betekent dat de coöperatieve boer niet gekenmerkt wordt door een enkele van de genoemde factoren, maar door een complex van factoren.

Tabel 18 laat nogmaals het verband zien tussen de houding tegenover de coöperatie en een aantal, meestal reeds in het voorgaande besproken kenmerken. Er zijn echter enige wijzigingen aangebracht en wel in de eerste plaats in de groepenindeling. Tot nu toe hebben wij op grond van de antwoorden op één vraag bepaald of een respondent thuis hoorde in de coöperatieve, de neutrale of de niet-coöperatieve groep. In Tabel 18 daarentegen zijn twee maatstaven gebruikt om te bepalen of een respondent tot de coöperatieve, neutrale of niet-coöperatieve boeren gerekend moet worden. Coöperatieve boeren zijn die respondenten die zich voorstander verklaren van coöperatie in het algemeen en tevens het coöperatieve bedrijf sterker wensen dan het particuliere; niet-coöperatieve boeren zijn die grondgebruikers die zich tegenstander van coöperatie noemen en het particuliere bedrijf sterker wensen dan het coöperatieve bedrijf. Van beide groepen is voor iedere gemeente het gemiddeld aantal coöperatieve lidmaatschappen per boer berekend, op grond waarvan vervolgens een splitsing is aangebracht tussen zeer coöperatieve en coöperatieve, respectievelijk tussen niet-coöperatieve en zeer anti-coöperatieve boeren. Nieuwe gezichtspunten worden door

deze indeling niet naar voren gebracht, hetgeen wijst op de bruikbaarheid van de vroeger gehanteerde maatstaf; wel blijkt ten aanzien van de meeste variabelen dat de verschillen tussen zeer coöperatieve en zeer anti-coöperatieve boeren groter zijn dan tussen coöperatieve en niet-coöperatieve boeren. Een tweede verschilpunt met de voorgaande tabellen is dat men thans de mate van voorkomen van een kenmerk in de onderscheiden groepen kan aflezen, terwijl eerst steeds het percentage coöperatieve en niet-coöperatieve boeren onder grondgebruikers met een bepaald kenmerk werd gegeven. Zo kan men uit Tabel 1 wel aflezen dat van de grote boeren 48 % coöperatief is, niet echter welk percentage van de coöperatieve boeren tot de grote boeren behoren. In Tabel 18 daarentegen is voor ieder der coöperatieve groepen berekend in welke mate zich een bepaald kenmerk voordoet onder elk. Zo blijkt dat 41 % van de zeer coöperatieve en 37 % van de coöperatieve boeren grote boer is.

Tabel 18

Grondgebruikers, onderscheiden naar verschillende eigenschappen en omstandigheden, in procenten van het totaal aantal grondgebruikers per gezinheidscategorie

Kenmerk	zeer coöp. (614)	coöp. (505)	neutraal (1486)	niet coöp. (135)	zeer anti c. (261)	totaal (3001)
kleine boer	25	26	34	50	38	32
middelgrote boer	34	37	33	32	36	34
grote boer	41	37	33	18	26	34
zonder landbouwonderwijs	31	36	47	56	57	43
met landbouwonderwijs	47	42	36	39	30	39
met landbouwschoolond.	22	22	17	5	13	18
zonder nevenberoep	87	83	80	62	60	80
met nevenberoep	13	17	20	38	40	20
lid standsorganisatie	90	77	65	43	38	70
lid melk contr. ver.	67	54	45	27	28	49
lid K. I. vereniging	51	55	39	21	16	41
lid rundveestamboek	42	28	22	10	13	25
met functie in KGW ¹⁷⁾	22	10	12	11	10	14
met functie in vereniging	44	25	22	16	15	26
contact R. L. V. D. 1953	68	60	54	53	37	56
leest landbouwblad goed	70	60	55	50	51	58
geboren in woongemeente	63	61	58	62	58	60
op (s)vaderlijk bedrijf	51	44	44	29	41	45
van bedrijf veranderd	24	20	26	23	23	24
boer gew. vóór 1929	37	30	33	36	30	33
bezoekt uitvoeringen	85	74	74	70	71	76
leest boeken	48	47	46	51	54	47
Vrouw met ond. na l. s.	63	61	52	42	46	55
Vrouw lid van vereniging	48	47	39	32	30	41
Vrouw leest boeken	49	41	42	43	46	44

¹⁷⁾ Bedoeld zijn functies in gemeenteraad, waterschap of kerkelijke organen.

Uit Tabel 18 zijn de volgende conclusies te trekken. De zeer coöperatieve boeren vertonen de kenmerken van de coöperatieve boeren meestal in versterkte mate: wij vinden onder hen een hoger percentage grote boeren, lagere percentages boeren zonder landbouwonderwijs of met nevenberoep. Zij vertonen de hoogste percentages voor deelneming aan landbouworganisaties, met uitzonderingen van de K.I. vereniging. Dit moet vermoedelijk echter verklaard worden uit het feit dat juist onder hen meer boeren zijn die zelf stamboekstieren houden. De zeer coöperatieve boeren zijn ook de typische leidersfiguren; wij vinden ze in de kerkelijke bestuursorganen, gemeenteraad en waterschappen evenzeer op de voorgrond treden als in landbouwverenigingen en andere organisaties. Uit het contact met de landbouwvoorlichtingsdienst, het ontvangen en, naar eigen zeggen, goed lezen van landbouwbladen mag men afleiden dat de vooruitstrevendheid op landbouwkundig gebied onder de zeer coöperatieve boeren aanzienlijk groter is dan onder enige andere categorie. Van de moderniteit van de levensstijl kunnen wij voor de totale steekproef en de in Tabel 18 onderscheiden subgroepen geen percentages vermelden. Er zijn echter wel enige vragen verwerkt op grond waarvan de score voor de levensstijl werd bepaald zoals het bezoek aan uitvoeringen, het lezen van boeken en wat de vrouw betreft het gevolgd hebben van onderwijs na de lagere school en het lidmaatschap van verenigingen. Op grond daarvan lijkt het waarschijnlijk dat onder de zeer coöperatieve boeren het percentage met een moderne levensstijl hoger is dan in een van de andere groepen. Alleen wat het lezen van boeken betreft blijven de mannen achter bij de niet-coöperatieve en zeer anti-coöperatieve boeren. Verder hebben wij, omdat er een sterke overeenstemming bestaat tussen de houding van de vader en de zoon ten aanzien van de coöperatie, een aantal vragen opgenomen die de omstandigheden van de bedrijfsopvolging kunnen weergeven. Men kan namelijk veronderstellen dat coöperatieve boeren in relatief grote aantallen wonen in de geboortegemeente, opgevolgd zijn op het bedrijf van de vader of schoonvader en steeds op hetzelfde bedrijf zijn gebleven. Voor de zeer coöperatieve boeren zou dit dan in nog sterkere mate moeten gelden. De hypothese schijnt echter alleen bevestigd te worden ten aanzien van de opvolging op het ouderlijk bedrijf. Voor de andere variabelen lopen de percentages te weinig uiteen en is er zo weinig sprake van van links naar rechts aflopende reeksen dat het niet verantwoord is er conclusies aan te verbinden. Hetzelfde geldt ook voor het percentage boeren dat zelfstandig bedrijfshoofd werd vóór 1929.

Wat voor de zeer coöperatieve boeren geldt als onderscheiding van de coöperatieve boeren geldt niet in alle opzichten voor de niet-coöperatieve en zeer anti-coöperatieve boeren: verscheidene reeksen van percentages, die van zeer coöperatief naar niet-coöperatief regelmatig aflopend of oplopend zijn, vertonen een ombuiging van niet-coöperatief naar zeer anti-coöperatief. Men kan dus niet zeggen dat de zeer anti-coöperatieve boeren ten aanzien van alle variabelen de kenmerken van de niet-coöperatieve boeren

in versterkte mate vertonen. Zo vinden wij onder hen relatief minder kleine en meer grote boeren, meer boeren die op een landbouwschool zijn geweest, meer leden van een melkcontrôle-vereniging en van een rundveestamboek, meer nauwkeurige lezers van een landbouwblad en meer boeren die op het ouderlijk bedrijf zijn opgevolgd. Zij vertonen een hoger percentage bezoekers van uitvoeringen en zelfs een hoger percentage boekenlezers dan in enige andere subgroep werd gevonden. Ook hun vrouwen hebben meer onderwijs genoten en lezen meer boeken dan de vrouwen van de niet-coöperatieve boeren. Omdat de zeer anti-coöperatieven vaker tot de middelgrote en de grote boeren behoren dan de niet-coöperatieve boeren en toch een hoger percentage boeren dat een nevenberoep uitoefent vertonen, lijkt het niet onwaarschijnlijk dat wij onder hen juist de grotere boeren met nevenberoep aantreffen, die bewust anti-coöperatief zijn¹⁸⁾.

Wagen wij ons tenslotte aan het geven van een typologie, dan is de coöperatieve boer de man die lid is van een standsorganisatie, boer is op een groot of middelgroot bedrijf en tenminste een landbouwcurcus heeft gevolgd. We herkennen in hem veel trekken van de man die in ander verband de moderne, de "vooruitstrevende" boer is genoemd¹⁹⁾. Hij staat open voor nieuwe ontwikkelingen die zijn bedrijfsvoering zouden kunnen verbeteren, onderhoudt daartoe contact met de voorlichtingsdienst, is lid van verscheidene landbouwtechnische organisaties en leest een landbouwblad. Ook de huishouding is modern en de algemene belangstelling reikt verder dan alleen de zaken die het bedrijf betreffen. In zijn houding tegenover de coöperatie komt zijn neiging naar voren mee te werken aan het boereninitiatief dat grotere zelfstandigheid en zekerheid beoogt. Hij durft er de risico's voor aan en is bereid er ook als bestuurder een deel van zijn tijd aan te geven.

Onder de niet-coöperatief gezinde boeren kunnen wij twee typen onderscheiden. De zeer anti-coöperatieve boeren zijn middelgrote of grote boeren die een nevenberoep uitoefenen en uit dien hoofde anti-coöperatief denken. Ook hun belangstelling gaat verder dan het eigen bedrijf en waarschijnlijk ook dank zij hun vele contacten met andere mensen is hun instelling niet ouderwets en geven zij zich rekenschap van hun doen en denken.

De niet-coöperatieve boer daarentegen is de kleine boer die vaak een nevenberoep uitoefent om het schaarse inkomen uit het agrarisch beroep aan te vullen. Niet zelden is hij aangewezen op crediet, waarvoor hij zich eerder tot de particulier dan tot de coöperatie wendt. Door afkomst en tijdgebrek is zijn ontwikkeling geringer en is voor hem het agrarisch beroep in de eerste plaats een middel van bestaan en een domein van hard zwoegen en ploeteren. Hij ziet zichzelf niet of nauwelijks als een echte boer, voelt zich niet verplicht aan boerenorganisaties deel te nemen en

18) In onze steekproef bevonden zich 70 grondgebruikers met een bedrijf van minstens 10 hectare, die tevens een nevenberoep uitoefenden. Hiervan waren 24 veehandelaar. Verder troffen we onder hen handelaren in vlas, aardappelen, granen en brandstoffen aan, melkexpediteurs, loonwerkers, caféhouders en anderen. Overwegend behoorden de uitgeoefende nevenberoepen tot de zelfstandige beroepen.

19) Vergelijk Deel I en Deel II van de studie over kenmerken en eigenschappen van vooruitstrevende boeren.

staat niet zelden onverschillig, ja zelfs wantrouwend tegenover de voorlichtingsdienst.

Zoals reeds in het eerste hoofdstuk werd opgemerkt berust een typologie op generalisatie van in werkelijkheid meer of minder vaak voorkomende kenmerken. Het bovenstaande beeld is dan ook slechts een ruwe schets, maar het komt ons voor dat wanneer men van een willekeurige boer een aantal gegevens weet zoals bedrijfsgrootte, opleiding, beroep, verenigingslidmaatschappen, wijze van bedrijfsvoering e.a., men met vrij grote zekerheid zijn coöperatieve gezindheid kan voorspellen.

Hoofdstuk III

VERKLARING

§ 1. *Historisch-sociologische achtergrond*

In het voorgaande hoofdstuk hebben wij een aantal kenmerken van coöperatieve boeren gevonden, waarvan enkele waarschijnlijk te beschouwen zijn als factoren die de coöperatieve gezindheid beïnvloeden. Wij zagen echter ook dat deze factoren onderling nauw samenhangen en dat het coöpereren niet bepaald wordt door een enkele factor, maar door een complex van factoren; de co-operator, in wie deze factoren verenigd voorkomen, is een bepaald type boer. Om nu dit type beter tot zijn recht te doen komen nemen wij, alvorens nader in te gaan op de betekenis van de afzonderlijke factoren, enige hypothesen te moeten formuleren over de ledensamenstelling van de coöperaties in de tijd van oprichting en eerste ontwikkeling. Het is immers duidelijk dat de situatie in het verleden zijn uitwerking op het heden niet heeft gemist. Wij wijzen er echter nadrukkelijk op dat het nu volgende historisch-sociologische betoog een sterk hypothetisch karakter draagt en dat onze vermoedens door nader onderzoek op hun houdbaarheid getoetst zullen worden.

Onze eerste hypothese is dat de coöperaties hun ontstaan in belangrijke mate te danken hebben aan de activiteiten van de landbouwmaatschappijen en boerenbonden. Wie wel eens gedenkboeken heeft gelezen van coöperaties of landbouworganisaties, zal het zijn opgevallen welk een werkzaam aandeel de laatste gehad hebben in het oprichten van coöperaties. In de landbouworganisaties vonden de georganiseerde boeren een trefpunt waar zij van gedachten konden wisselen over nieuwe ontwikkelingen, zowel op landbouwtechnisch als maatschappelijk gebied. In het laatste kwart van de vorige eeuw was ook de coöperatie als nieuw economisch instituut een veelvuldig onderwerp van gesprek. Het lijkt dan ook waarschijnlijk dat wanneer een coöperatie werd opgericht, het initiatief daartoe genomen werd door leden van de landbouwmaatschappijen en boerenbonden. Niet georganiseerde boeren kenden elkaar immers wel als dorpsgenoten, maar misten het apparaat tot overleg en gezamenlijke actie en waren daardoor niet in staat initiatieven tot nieuwe ontwikkelingen te nemen; zij konden slechts achter de gebeurtenissen aanlopen, zich er achteraf bij aansluiten of tegen verzetten. De georganiseerde boeren daarentegen zullen nieuwe ontwikkelingen niet alleen graag besproken hebben, doch ook in praktijk hebben gebracht, omdat het ontplooiën van activiteit een middel is om leden te binden en om propaganda te maken onder niet-leden.

Onze tweede hypothese luidt dat de oprichters en eerste leden van coöperaties overwegend uit grotere, vooraanstaande boeren bestonden. Deze veronderstelling berust enerzijds op de eerste hypothese, die inhoudt dat een aanzienlijk deel van de eerste leden werd gerecruteerd uit de gelederen van de landbouworganisaties, anderzijds op de schaarse gegevens die bekend zijn over de ledensamenstelling van de landbouwmaatschappijen rond de eeuwwisseling. De landbouwmaatschappijen hebben lange tijd een "heren"-karakter gedragen en al was hun aantal tegen het einde van de negentiende eeuw relatief aanzienlijk teruggelopen, een te verwaarlozen minderheid vormden zij nog in genen dele. Zo vermeldt Dorgelo dat in 1895 43 % van de leden van de Gelderse Maatschappij van Landbouw grondeigenaar, notabele of dorps-middenstander is; Spahr van der Hoek vermeldt voor de Friese Maatschappij van Landbouw 35 % niet-grondgebruikers in 1889, Addens voor de Groninger Maatschappij in 1897 $\pm 30\%$ ²⁰⁾. Naast deze "heren" en niet-grondgebruikers waren het vooral de grotere boeren die tot de leden van de landbouworganisaties behoorden. Dit blijkt vooral uit de veelvuldige klachten dat de kleine boer, de landman, zich van de organisaties afzijdig hield. Gegeven nu de nauwe relatie tussen landbouworganisatie en coöperatie en tegelijk de sterke vertegenwoordiging van de grote boeren in de landbouworganisaties, veronderstellen wij dat het in de eerste plaats de grotere boeren zijn geweest die tot de coöperaties toetraden²¹⁾. Trouwens, dit was ook noodzakelijk. Het oprichten van verenigingen, of het nu landbouworganisaties betreft, arbeidersverenigingen of verenigingen van een totaal ander karakter, vereist een selectie uit de potentiële leden, zich onderscheidend door initiatief, durf, ondernemingslust, ontwikkeling en leiderscapaciteiten. Deze eigenschappen vindt men vooral onder de grotere boeren die een vooraanstaande plaats in hun samenleving innemen, van wie men het leiderschap aanvaardt, die door hun betere opleiding en hun contacten met notabele niet-agrariërs meer ontwikkeling hebben en grotere belangstelling aan den dag leggen voor wat zich afspeelt buiten de enge wereld van gezin en bedrijf. De landbouworganisaties zelf zijn opgericht door regenten, landadel en notabelen; de vakverenigingen ontstonden het eerst in kringen van de meest ontwikkelde arbeiders, in Nederland de typografen en diamantbewerkers. De coöperaties kiemden in de schoot van de landbouworganisaties.

We komen nu tot onze derde hypothese. Deze betreft de invloed die van de oorspronkelijke ledensamenstelling van de coöperaties uit is gegaan op het type boer dat in de beginperiode werd aangevallen als nieuw lid. Bij de landbouworganisaties kan men met enige moeite de groei van het ledental en de verschuivingen in de

20) J. D. Dorgelo, Onderzoek naar de activiteit van de leden der Geldersche Maatschappij van Landbouw, ASS-bulletin no. 7, 1957, p. 7.

J. J. Spahr van der Hoek, Geschiedenis van de Friese Landbouw, Deel II, 1952, p. 66.

N. G. Addens, Groninger Maatschappij van Landbouw, Gedenkboek 1837-1937, p. 280.

21) Wij hebben een begin gemaakt met een onderzoek naar de ledensamenstelling van coöperaties in de periode van en kort na de oprichting. Tot nu toe werden gegevens verzameld van enige aankoopcoöperaties, boerenleenbanken en zuivelfabrieken in Friesland, Gelderland en Z. W. Nederland. De eerste resultaten wijzen inderdaad op een duidelijk overwegen van de grotere boeren onder de oprichters en eerste leden. Wij hopen bij een latere gelegenheid de volledige resultaten te publiceren.

ledensamenstelling reconstrueren en vaststellen dat na een aanvankelijk domineren van de "heren" eerst de grotere, vooraanstaande boeren zich hebben aangesloten en pas later en zeer geleidelijk ook de kleinere boeren. Nog echter zijn in vele streken van het land de kleine boeren in de standsorganisatie ondervertegenwoordigd, te meer naarmate de grote heren hun stempel op de organisatie drukken zoals men kan waarnemen op de Groninger klei. De landbouworganisaties hebben dus eerst aantrekkingskracht op de grotere, ontwikkelde boeren uitgeoefend en pas geleidelijk heeft een uitbreiding onder andere lagen van de boeren bevolking plaats gehad.

Wij veronderstellen nu dat de coöperatie een parallelle ontwikkeling heeft doorlopen en dat het aanvankelijk voor de grotere boeren gemakkelijker is geweest zich bij de coöperatieve beweging aan te sluiten dan voor de kleinere boeren, omdat de laatsten zich niet geheel thuis konden voelen in een vereniging waar de grotere boeren domineerden. De oorspronkelijke ledensamenstelling oefende derhalve een selecterende werking uit op de toetreding van nieuwe leden en vooral diegenen werden lid die van ongeveer dezelfde stand en hetzelfde maatschappelijke aanzien waren als de eerste leden.

Om dit te begrijpen dient men er in de eerste plaats van door-drongen te zijn dat er geen sprake van is dat er maar één boerenstand zou zijn, als men de term "stand" in sociologische betekenis gebruikt²²⁾. Er is binnen de groep van grondgebruikers een duidelijke differentiëring naar bezit en inkomen, ontwikkeling en leiderschap, resulterend in een onderscheiding naar sociaal prestige. Vooral bij huwelijken treden standsverschillen duidelijk aan den dag, wanneer de koeienstaarten geteld, de aantallen bunders vergeleken worden. Standsverschillen echter houden een beperking in van de kring van kennissen en vrienden; men heeft vooral contact met mensen van ongeveer gelijke levensstijl, van ongeveer hetzelfde maatschappelijke prestige²³⁾. Men zoekt zijn vrienden niet onder personen die in opvattingen, gedrag en belangstelling totaal van de eigen persoon afwijken. Er bestaat als het ware een beginsel "gelijk zoekt gelijk" dat in heel het maatschappelijk leven tot uiting komt en zich niet beperkt tot de vrienden en kennissen die men zoekt, maar ook tot de verenigingen waarbij men zich aansluit.

Op grond van het voorgaande ligt het voor de hand te veronderstellen dat de oprichters van coöperaties zich in hun propaganda in de eerste plaats hebben gewend tot de boeren die zij het beste kenden en waar zij het meest mee omgingen, d. w. z. tot de boeren van gelijke stand en aanzien. Omgekeerd was het ook het gemakkelijkst deze boeren tot aansluiting te bewegen, omdat zij zich maatschappelijk bij de oprichters thuis voelden. Voor die boeren echter die zich in sociaal aanzien niet met de eerste leden konden meten, zal de a. h. w. geselecteerde samenstelling van de

²²⁾ Kenmerken van een "stand", in tegenstelling tot een "klasse" zijn sociaal prestige, levensstijl, rechten en plichten. Zie F. van Heek, Klassen- en standenstructuur als sociologische begrippen.

²³⁾ A. K. Constandse, De sociale hiërarchie in Kamerik, Mens en Maatschappij 1954.

coöperaties een barrière zijn geweest, waar zij niet gemakkelijk overheen konden komen, omdat zij er zich niet in thuis voelden. Het is dan ook geen wonder dat de coöperaties door velen werden gezien als organisaties voor de grote boeren. Nog thans, na meer dan vijftig jaar landbouwcoöperatie, kan men dergelijke uitlatingen horen, vooral onder de kleine boeren die een nevenberoep uitoefenen en zich vaak maar half agrariër voelen.

Nu rest ons echter nog een verklaring te geven hoe het tenslotte mogelijk is geworden dat thans vrijwel alle lagen van de agrarische samenleving in groten getale in de coöperaties vertegenwoordigd zijn, ook al blijven de kleinere boeren daar dan relatief nog iets in achter. Voor een deel zien wij de verklaring hierin gelegen dat naarmate de coöperatie een gevestigde positie kreeg, de voordelen van de zakelijke werkzaamheden de bezwaren tegen de sociale exclusiviteit gingen overheersen. Bovendien verandert met het toenemen van de institutionalisatie de aard van de sociale relaties: de onderlinge contacten verliezen aan betekenis, de contacten met het bedrijf nemen toe en worden daardoor onpersoonlijker. Een coöperatie is nu eenmaal geen gezelligheidsvereniging, doch een zakelijke instelling en vele boeren doen zaken met de coöperatie zonder ooit naar vergaderingen te gaan en andere dan zakelijke bindingen met hun vereniging te onderhouden. Maar niet minder belangrijk als verklaringsgrond lijkt ons het feit dat er van de zijde van de coöperaties bewust naar gestreefd is alle lagen van de boerenbevolking in de coöperatieve beweging te betrekken. In dit streven zijn veel coöperaties gesteund door niet-agrariërs zoals onderwijzers, geestelijken en andere dorpsnotabelen, soms zelfs door middenstanders, die in het bijzonder oog hadden voor de noden van de kleine boer, in de coöperatie een uitkomst zagen en daarom juist onder de kleine man sterk voor de coöperatie hebben geijverd.

Indien nu onze hypothese dat de coöperatieve beweging aan de top van de maatschappelijke ladder is begonnen om zich daarna naar beneden toe uit te breiden juist is, is reeds op historisch-sociologische gronden begrijpelijk dat de grote, vooraanstaande en ontwikkelde boeren coöperatiever zijn dan de kleinere en minder ontwikkelde boeren. Maar ook een beschouwing van enkele factoren afzonderlijk leidt tot eenzelfde conclusie.

§ 2. De betekenis van een aantal factoren nader beschouwd

Eén van de meest frapperende uitkomsten van ons onderzoek was dat de grotere boeren coöperatiever zijn dan de kleinere boeren en niet, zoals zo vaak beweerd wordt, het omgekeerde. De bedrijfsgrootte is vooral vanwege zijn sociale betekenis een belangrijke factor voor de houding tegenover de coöperatie; zijn werking is doorgaans niet rechtstreeks, maar indirect. Dat de bedrijfsgrootte in sterke mate bepalend is voor het sociaal aanzien dat iemand geniet, werd reeds in de vorige paragraaf terloops aangeduid. Door verschillen in bedrijfsgrootte ontstaan standsverschillen met de grote kans dat de sociale relaties tussen

individueen onderling zich voornamelijk beperken tot leden van de eigen stand. Dat daardoor de doorsijpeling van de coöperatieve beweging vertraagd werd, werd ook reeds aangevoerd. Er ligt echter in het sociale aanzien dat iemand geniet nog een meer psychologisch element dat ons belangrijk voorkomt. Het lijkt gerechtvaardigd te veronderstellen dat iemand die als boer een zeker sociaal aanzien geniet en daaraan enig zelfrespect en een zekere dosis standstrots kan ontleen, ook bereid zal zijn boereninitiatieven te ondersteunen en mee te bouwen aan eigen boerenorganisaties. Een voorbeeld hiervan menen wij te moeten zien in de deelname van de grotere boeren aan de coöperaties die zozeer in het verlengde van het boerenbedrijf liggen. Vele kleine boeren echter, vooral wanneer zij nog een nevenberoep uitoefenen, beschouwen zichzelf nauwelijks als boer. De coöperatie is voor hen een aangelegenheid van de grote boeren. Daarbij mag niet uit het oog worden verloren dat het uitoefenen van een nevenberoep ook objectief de belangstelling voor het boerenberoep kan doen verminderen, waarbij de mogelijkheid bestaat dat men weinig interesse voor boerenorganisaties en -coöperaties aan den dag legt. Met de bedrijfsgrootte hangt ook het lidmaatschap van een standsorganisatie nauw samen alsmede de mate waarin landbouwonderwijs werd gevolgd. Niettemin zijn er in een aantal delen des lands vrij veel kleine boeren lid van een standsorganisatie en hebben zij ook in meer of mindere mate landbouwonderwijs gevolgd. Het heeft daarom zin nog iets nader in te gaan op de zelfstandige betekenis van de factoren lidmaatschap standsorganisatie en landbouwkundige ontwikkeling.

De standsorganisaties, vooral de algemene en rooms-katholieke, hebben steeds grote belangstelling voor de coöperatieve beweging getoond. In katholieke kring bestaat in veel gevallen nog een formele band tussen coöperatie en standsorganisatie en is het lidmaatschap van de laatste voorwaarde om lid te kunnen zijn van menige coöperatie. De niet-katholieke standsorganisaties hebben thans vrijwel alle de formele banden met de coöperatie verbroken, hetgeen echter niet betekent dat de belangstelling verdwenen is. Integendeel, hun leden vernemen nog steeds over coöperaties op hun vergaderingen, lezen erover in hun landbouwblad en krijgen er iets van te zien op excursies. Een dergelijke collectieve belangstelling kan zijn weerslag op het individu niet missen.

Van grote betekenis is ook de invloed van het landbouwonderwijs, dat evenals de coöperaties sterk bevorderd is door de standsorganisaties. In vele vormen van landbouwkundig onderwijs wordt aandacht besteed aan de historische ontwikkeling, de plaats en betekenis van de landbouwcoöperatie. Vrij algemeen wordt, ook onder de boeren, aangenomen dat daardoor de belangstelling voor coöperaties wordt bevorderd. Dit behoeft echter geenszins te berusten op een propagandistische vorm van onderwijs. Reeds een objectieve uiteenzetting van de feiten en doelstellingen van de coöperatie zal vele leerlingen die misschien van huis uit weinig coöperatief zijn ingesteld, toch een zekere kennis van zaken verschaffen die met hun emotioneel geladen opvattingen in strijd is

en hen daardoor aan het twijfelen brengt. De grootste betekenis van het landbouwonderwijs voor de coöperatie ligt naar onze mening echter niet in de feiten die geleerd worden, maar in de vorming tot zelfstandig denken en oordelen, in de vorming van de gehele persoonlijkheid. Boeren die vaktechnisch onderwijs hebben gevolgd en er de vruchten van plukten, zullen meer dan de boeren die slechts de lagere school bezochten, openstaan voor nieuwe ontwikkelingen en eerder bereid zijn nieuwe wegen in te slaan, omdat zij op school of op de cursus hebben geleerd dat hiermee vaak successen zijn behaald. Ook de coöperatie was eens een nieuw verschijnsel en sprak daarom de meer ontwikkelde boeren het meest aan.

Tenslotte kan men zich, terugkerend tot de bedrijfsgrootte, afvragen of het coöpereren voor de grote boeren economisch voordeliger is dan voor de kleine boeren of tenminste minder economische bezwaren voor hen oplevert. Wanneer het lidmaatschap van een coöperatie ernstige financiële risico's inhoudt of aanzienlijke bedragen vergt als bijdrage in de financiering, zullen de minder kapitaalkrachtige boeren minder gauw bereid zijn aan dergelijke coöperaties deel te nemen. Hoewel deze bezwaren tegenwoordig sterk aan betekenis hebben ingeboet, kan men er voor het verleden zeker argumenten aan ontleenen om te betogen dat de grotere boeren, voor zover kapitaalkrachtig, relatief sterk in de coöperatieve beweging vertegenwoordigd waren. Van meer betekenis lijkt ons de behoefte van vele, vooral kleine, boeren te zijn aan crediet dat de particuliere handel gemakkelijker verleent dan de coöperatie.

Dat het coöpereren voor de grote boeren relatief voordeliger zou zijn dan voor de kleine boeren is zeer moeilijk na te gaan maar te oordelen naar de uitlatingen van de betrokkenen zelf lijkt het niet waarschijnlijk: van de coöperatieve grote boeren acht 54 % de coöperatie in het algemeen voordeliger dan het particuliere bedrijf, van de coöperatieve kleine boeren 61 %. Nu is er natuurlijk een verschil tussen de feiten en de beleving van de feiten, maar wanneer de grotere boeren de coöperatie niet vaker voordeliger achten dan de kleine boeren, is het onwaarschijnlijk dat de grotere boeren coöperatiever zouden zijn, omdat zij meer voordeel van de coöperatie hebben.

In het algemeen lijkt ons het economische motief niet de belangrijkste factor die bepaalt of iemand coöperatief of niet-coöperatief is. Voor de coöperatieve boeren is de betrouwbaarheid van coöperaties belangrijker dan het voordeel²⁴⁾. Uiteraard ligt in het vertrouwen dat een coöperatie geniet, een economisch component besloten, doch het bevat ook een sterk irrationeel element. Ook wanneer men de boeren vraagt naar hun motieven voor het al of niet lid zijn van coöperaties treden economische overwegingen niet op de voorgrond. Vooral uit de antwoorden van niet-leden krijgt men sterk de indruk dat traditie en persoonlijke bindingen aan het particuliere bedrijf van grote betekenis zijn voor hun han-

24) Boer en Coöperatie, Deel I, p. 41/42.

delen ²⁵⁾ Wij menen dan ook te moeten concluderen dat de houding tegenover de coöperatie niet in de eerste plaats door economische factoren wordt bepaald.

De tot nu toe besproken factoren kunnen ons helpen bij de verklaring van verschillen tussen individuen, bij het vinden van een antwoord op de vraag waarom sommige boeren coöperatief, andere niet-coöperatief zijn. Eén verklaringsgrond hebben wij daarbij nog niet genoemd, omdat er weer nieuwe vragen door worden opgeroepen die op grond van ons onderzoek niet kunnen worden beantwoord. Het is echter wel noodzakelijk het probleem te stellen. Wanneer het in een bepaalde streek namelijk de norm is geworden om te coöpereren, wordt het voor de individuele boer moeilijk zich er aan te onttrekken, want groepsnormen hebben grote invloed op het gedrag van het individu. In een aantal delen des lands nu is coöpereren inderdaad de regel en zijn de boeren er coöperatief, mede omdat iedereen het is. Daarmee wordt echter het probleem verschoven naar de vraag, waarom in een aantal streken des lands de coöperatie zoveel meer opgang heeft gemaakt dan in andere gebieden. Hoewel ons onderzoek zoals gezegd slechts gericht was op de verschillen tussen coöperatieve en niet-coöperatieve boeren, willen wij toch enige voorzichtige hypothesen formuleren als antwoord op de vraag waarom sommige streken coöperatief, andere niet-coöperatief zijn.

§ 3. Regionale omstandigheden

Men kan veronderstellen dat streken met veel grote bedrijven, waar de meeste boeren lid zijn van een standsorganisatie en landbouwonderwijs hebben gevolgd, coöperatief zullen zijn, Inderdaad kan men een dergelijk verband soms wel constateren. In de akkerbouwgebieden van de zeeklei vindt men grote belangstelling voor coöperaties gepaard gaan met veel grote bedrijven, veel leden van een standsorganisatie, veel boeren met landbouwonderwijs. De boeren op de zuidelijke zandgronden hebben wel niet zulke grote bedrijven, maar velen hebben een landbouwkundige opleiding gevolgd en vrijwel zonder uitzondering zijn zij lid van een standsorganisatie. Het omgekeerde geldt voor het gebied tussen de grote rivieren waarin onder meer onze onderzoeksgemeenten Buren en Zoelen liggen, en voor het Zuidelijk Westerkwartier, waar wij in Grootegast (Opende) ons onderzoek instelden ²⁶⁾. Er zijn echter ook gebieden waar men niet op grond van de percentages boeren met groot bedrijf, lidmaatschap van een standsorganisatie, landbouwonderwijs en andere factoren een voorspelling kan doen ten aanzien van de houding tegenover de coöperatie. Men zou op deze wijze bijvoorbeeld nimmer tot de conclusie komen dat het Westen des lands minder coöperatief is dan het Oosten. Er moet dus nog een andere factor in het spel

²⁵⁾ Wij geven een enkel voorbeeld. Van de leden van een aankoopcoöperatie heeft ruim 60 % van de motieven om lid te zijn betrekking op het voordeel of de betrouwbaarheid van de coöperatie; nog geen 20 % van de motieven van de niet-leden hebben betrekking op het voordeel of de betrouwbaarheid van het particuliere bedrijf. Bij de veeverwerking- of verkoopcoöperaties valt het sterk op hoezeer de niet-leden hier gesteld zijn op het zelf handelen (± 40 %).

²⁶⁾ Wij verwijzen hier weer naar de ASS-bulletins no's 2 en 6

zijn die van regionale betekenis is. Om het verschil in coöperatieve gezindheid tussen de boeren in het Oosten en het Westen te verklaren wordt graag gewezen op de volksaard. De bevolking in het Oosten heet collectivistisch te zijn, hetgeen tot uiting komt in hun neiging tot coöperatie; de boeren in het Westen zijn individualistisch, derhalve weinig coöperatief. Aan dergelijke verklaringsmethoden kan men echter generlei waarde hechten, zolang nog zo weinig bekend is over groeps-karakters en de methoden ter bepaling er van. Beter inzicht kan men krijgen door te onderzoeken wat het maatschappelijke kader was waarbinnen zowel in het Oosten als in het Westen des lands de coöperatie tot ontwikkeling kwam.

Toen de gedachte aan coöperatie vaste vormen begon aan te nemen, verkeerde de landbouw op de zandgronden in een toestand van volledige omschakeling. Als gevolg van de landbouwcrisis aan het eind van de vorige eeuw moest de akkerbouw de eerste plaats afstaan aan de veeteelt. Door de toepassing van kunstmest behoefde het vee niet langer aangehouden te worden als voornaamste leverancier van mest voor het bouwland, doch werd leverancier van veeteeltproducten. Door de daarbij optredende specialisatie had tevens een overgang plaats van zelfvoorziening naar markthandel. Het handelsapparaat echter dat hiervoor nodig was, was totaal onvoldoende. Bovendien was de verleiding tot knoeierij niet gering en al was waarschijnlijk het subjectief beleven van het bedrog groter dan het bedrog zelf, waar het voorkwam deed het ontevredenheid en wantrouwen jegens de particuliere handel ontstaan. Waar nu zoveel vernieuwingen noodzakelijk waren en geen particulier bedrijf een traditionele sta-in-de-weg was, lag in het Oosten en Zuiden van het land de weg voor de coöperatieve bedrijfsvorm open. Daarbij ondervond de coöperatieve beweging in het Zuiden van het land krachtige steun van de katholieke geestelijkheid die zich zeer heeft ingespannen de welvaart van de bevolking op de armelijke zandgronden te bevorderen door bundeling van krachten en stimulering van de zelfwerkzaamheid. Grote aandacht werd besteed aan de standsorganisatie en het landbouwonderwijs, maar ook aan de coöperatie.

In het Westen des lands daarentegen was men van oudsher op de markt georiënteerd en bestond een goed georganiseerd handelsapparaat met onderlinge concurrentie. Toen de coöperatie opkwam vond zij er dus een concurrent met eengevestigde positie tegenover zich, waardoor zij er zich veel langzamer kon ontwikkelen dan in het Oosten en Zuiden.

Wij ontveinzen ons niet dat tal van andere omstandigheden van invloed zijn op de streeksgewijs verschillende ontwikkeling van de coöperatie. Onze hypothesen zijn slechts bedoeld om aan te geven in welke richting wij een verklaring menen te moeten zoeken voor de regionale verschillen in coöperatieve gezindheid en coöperativiteit. Binnen iedere streek zijn het steeds de grotere, vooraanstaande, modernere, meer ontwikkelde boeren die het meest coöperatief zijn, maar naarmate het algemener is dat men coöpereert, worden de verschillen tussen coöperatieve en niet-

coöperatieve boeren geringer. Regionale omstandigheden zijn daarom mede bepalend voor de mate van verschil tussen coöperatieve en niet-coöperatieve boeren.

§ 4. *Samenvatting*

Het aankopen van bedrijfsbenodigdheden, de afzet van producten, het laten verrichten van werkzaamheden op of ten dienste van het bedrijf zijn onderdeel van het economisch handelen van de boer, onverschillig of hiervoor het particuliere bedrijf dan wel de coöperatie wordt ingeschakeld. De vraag echter of de keuze tussen beide op rationeel-economische gronden berust kan niet met een volledig ja worden beantwoord; sociale, niet-economische factoren lijken de economische te overheersen. Voor de oprichting van de eerste coöperaties waren eigenschappen als initiatief, ontwikkeling, bereidheid om van traditioneel gebaande wegen af te wijken noodzakelijk. Omdat boeren met dergelijke eigenschappen vooral onder de grotere, vooraanstaande boeren voorkwamen en deze vooral contact hebben met hun gelijken, kon de coöperatie slechts geleidelijk veralgemenen. Vooral in die streken of op die terreinen van het economisch handelen had zij succes, waar nog geen of weinig overgeleverde normen ten aanzien van dit handelen bestonden. Vooral die grondgebruikers worden door coöperaties aangetrokken die er zich in thuis voelen, die zichzelf werkelijk als boer zien en zich met de boerenzaak kunnen vereenzelvigen. Het moge dan zijn dat kapitaalkrachtiger boeren op economische gronden gemakkelijker de risico's van de gedeelde aansprakelijkheid van of de kosten van toetreding tot een aantal coöperaties kunnen dragen, het zijn andere, sociale factoren die de voornaamste selectieve werking uitoefenen en er toe hebben geleid dat nog steeds, hoewel niet meer in die mate als eertijds het geval was, de coöperatieve boeren zich van de niet-coöperatieve onderscheiden door:

- grotere bedrijven
- betere landbouwkundige opleiding
- actiever deelname aan het verenigingsleven
- meer leidende functies
- modernere bedrijfsvoering
- modernere levensstijl.

Summary

FACTORS INFLUENCING FARMERS' ATTITUDES TOWARDS COOPERATIVES

Introduction

This study is the second part of an investigation of the farmer and his cooperatives in the Netherlands. The first publication dealt with farmers' attitudes towards cooperatives; the present report is concerned with the factors influencing these attitudes. The findings are based on data obtained from approximately 3000 farmers in 20 communities, which were collected, with the help of an interview schedule, during the winter of 1953/1954.

Major findings

A simple scale was drawn up in order to divide respondents into three groups: farmers who were in favour of cooperatives, those who were neutral and those who were opposed to cooperatives. The three groups of farmers were examined in terms of a large number of characteristics. The characteristics most positively associated with a favourable attitude are:

large size of farm, high standard of education; membership of farmers' unions and other types of agricultural organisations; full-time farming; modern farm management; high socio-economic status; holding of offices in associations; and a favourable attitude on the part of the respondents' fathers towards cooperatives.

The above mentioned characteristics are to a large degree interdependent. Generally the farmer on a larger holding has more vocational training in agriculture, is more likely to be a member of a farmers' union, etc. Therefore, it is difficult to indicate any particular characteristic as the main factor influencing the attitude towards cooperatives. Probably the cooperative farmer is a certain type of person, resembling in many characteristics the early adopters of new farm practices.

Interpretation

To explain the characteristics of cooperative farmers, a theory, based on the following hypotheses, was formulated:

1. In the founding of cooperatives, at the end of the nineteenth and the beginning of this century, farmers' unions played an important part. Even today there are strong informal and in some

cases formal ties between unions and cooperatives. Sometimes membership of the former is conditional for membership of the latter.

2. During the period in which most cooperatives were founded, the membership of the unions was comprised of a comparatively large number of the big, well educated and prominent farmers. From this may be concluded that the founders and early members of cooperatives, recruited from the ranks of union members, also belonged to a large extent to the farming elite. It is hypothesised that the cooperative movement started at the top of the farmers' social ladder, just as the trade unions were founded by the most educated labourers.

3. The rather exclusive composition of membership influenced the speed with which the cooperative movement extended down the social ladder. It can be supposed that in the beginning personal contacts were highly important in the recruitment of new members. This was easiest within the same social strata to which the first members belonged. Many smaller farmers, especially those who were part-time farmer, did not feel at home in the cooperatives, which they saw as typically the concern of the more prominent farmers.

4. Gradually, however, the commercial character of the cooperatives grew in importance and with an increasing institutionalisation the centrally directed, impersonal contacts between members and management began to dominate the diffuse personal relations among the members. This meant the elimination of a status barrier against membership of all potential members. Yet, in spite of the change in character of the cooperative societies, the over-representation of the larger, more educated farmers is still an indication of their original position at the top of the social ladder.

The pattern of cooperative expansion still differs according to the various types of cooperatives and to the different regions. More research is needed to study the additional factors that can explain these differences.

BIJLAGE I

Bedrijfs grootte van kleine, middelgrote en grote boeren per gemeente en hun aantal

	Bedrijfs grootte in ha van			Aantal		
	kleine boeren	middelgr. boeren	grote boeren	kleine boeren	middelgr. boeren	grote boeren
Rauwerderhem	1 - 15	15 - 30	> 30	42	56	17
Ilpendam	1 - 5	5 - 15	> 15	28	63	34
Hoornaar c. a.	1 - 5	5 - 15	> 15	27	52	64
Benschop	1 - 5	5 - 15	> 15	25	64	49
Hazerswoude	1 - 5	5 - 15	> 15	39	38	64
Opende	1 - 5	5 - 10	> 10	74	39	31
Dwingelo	1 - 5	5 - 10	> 10	62	69	60
Bathmen	1 - 5	5 - 10	> 10	32	74	44
Rolde	1 - 10	10 - 15	> 15	82	56	75
Oirschot	1 - 5	5 - 10	> 10	65	85	45
Alphen c. a.	1 - 10	10 - 15	> 15	42	60	54
Sevenum	1 - 5	5 - 10	> 10	49	38	66
Wittem	1 - 5	5 - 10	> 10	56	63	45
Buren/Zoelen	1 - 5	5 - 10	> 10	62	42	47
O. Dongeradeel	1 - 5	5 - 15	> 15	79	68	49
Bedum	1 - 5	5 - 15	> 15	43	26	62
's Heer Ar.	1 - 5	5 - 15	> 15	67	43	34
't Zandt	1 - 5	5 - 30	> 30	20	21	50
Wieringermeer	1 - 15	15 - 30	> 30	32	37	73
Nwe Pekela	1 - 10	10 - 15	> 15	23	34	61

BIJLAGE II

Aantallen coöperatieve, neutrale en niet-coöperatieve zuivere boeren naar bedrijfsgrootte, landbouwonderwijs en lidmaatschap van een standsorganisatie (Zie Tabel 7).

	coöp. boeren	neutrale boeren	niet-coöp. boeren	totaal
grote boeren				
1. met onderwijs, lid	362	246	55	663
2. met onderwijs, niet-lid	8	33	19	60
3. zonder onderw., lid	70	81	27	178
4. zonder onderw., niet-lid	25	23	19	67
middelgrote boeren				
5. met onderwijs, lid	227	170	39	436
6. met onderwijs, niet-lid	20	41	19	80
7. zonder onderw., lid	108	97	30	235
8. zonder onderw., niet-lid	31	70	38	139
kleine boeren				
9. met onderwijs, lid	64	50	5	119
10. met onderwijs, niet-lid	14	24	8	46
11. zonder onderw., lid	58	63	12	133
12. zonder onderw., niet-lid	38	66	27	131
Totaal zuivere boeren	1025	958	304	2287

BIJLAGE III

De c. l. -score naar grootteklasse, landbouwonderwijs enz. per gemeente

	Totaal c. l. -score	grootteklasse			landbouw onderwijs			standsorg.	bedrijfsvoering		ouder- wets		levensstijl	
		kleine boeren	middelgr. boeren	grote boeren	zonder onderw.	landb. curs.	landb. school		ouder- wets	nor- maal	modem	ouder- wets	nor- maal	modem
Rauwerderhem	2.80	2.07	3.23	3.00	2.60	2.72	3.07	1.60	2.26	2.95	3.82	2.56	2.68	3.38
Ipendam	2.70	1.82	2.85	3.12	2.65	2.83	2.30	2.00	2.45	2.79	3.51	2.70	2.90	3.08
Hoornaar	2.08	0.89	2.21	2.48	1.95	2.00	3.35	1.34	2.65	2.29	3.13	1.98	2.06	2.81
Benschop	2.25	1.44	1.95	3.06	1.83	2.48	2.42	1.66	1.77	2.30	3.70	niet berekend		
Hazerswoude	1.82	0.79	1.94	2.37	1.42	2.32	1.86	1.02	1.45	2.24	3.05	1.65	2.03	2.84
Opende	0.80	0.50	0.77	1.55	0.61	1.06	1.00	0.53	0.72	0.71	1.77	0.60	0.72	1.36
Dwingeloo	3.33	2.77	3.32	3.75	3.21	3.50	3.52	3.00	3.88	3.38	3.97	3.12	3.46	3.95
Bathmen	3.29	2.63	3.26	3.79	3.19	3.42	3.05	2.08	3.66	3.48	3.68	3.29	3.25	3.80
Rolde	5.01	4.29	4.79	5.95	4.90	4.92	5.49	2.65	5.48	5.30	5.86	4.63	5.38	5.51
Ourschor	4.25	3.28	4.85	4.63	3.87	4.96	4.68	2.35	4.65	3.88	4.71	3.75	4.89	5.08
Alphen c. a.	3.31	2.74	3.40	3.66	2.92	3.50	3.31	1.12	3.45	3.11	3.33	2.98	3.59	3.90
Sevenum	5.65	4.90	5.91	6.09	5.02	5.85	5.64	2.85	5.80	5.89	6.04	5.84	5.92	6.00
Wittem	2.77	2.23	2.76	3.46	2.02	3.15	2.42	1.22	3.23	2.40	3.93	2.62	2.82	3.63
Buren/Zoelen	0.72	0.42	0.74	0.96	0.61	0.85	0.25	0.53	1.04	0.75	0.47	0.58	0.53	1.00
O.Dongeradeel	2.15	1.59	1.91	3.45	1.73	2.11	3.15	1.42	2.54	1.77	2.33	niet berekend		
Bedum	2.92	1.84	2.03	4.05	2.70	3.60	4.00	1.73	4.00	1.70	3.80	2.93	3.35	4.59
's Heer Arkerke	2.98	2.25	3.00	4.38	2.70	2.87	4.48	1.92	3.74	3.00	3.25	4.77	6.64	7.08
't Zandt	5.46	2.40	5.13	6.90	3.52	4.33	6.91	2.86	6.67	6.00	6.62	3.19	4.67	5.29
Wieringermeer	4.42	3.56	3.90	5.08	3.69	4.10	5.12	--	4.42	3.50	4.03	4.74	4.47	5.83
Nwe Pekela	4.74	3.17	4.32	5.53	2.80	5.05	5.29	2.40	5.43	3.82	5.06			